

Hatkassa

Selvitys nuorten luvattomista
poissaoloista ja sijaishuoltopaikkojen
toimintakäytännöistä

Hatkassa

Selvitys nuorten luvattomista poissaoloista ja sijaishuoltopaikkojen toimintakäytännöistä

Kirjoittajat:
VTM Irma Lehtonen
VTM Janne Telén

Julkaisija:
Lastensuojelun Keskusliitto
Armfeltintie 1
00150 Helsinki
www.lskl.fi

Copyright © Lastensuojelun Keskusliitto

Taitto: Kinestasis Oy / Veikko Anttila
ISBN 978-951-9424-97-2 (pdf)

Sisällys

1. Johdanto....4
2. Selvityksen toiminnallinen ympäristö...6
 - 2.1 Sijaishuollon ajankohtaiset haasteet...6
 - 2.2 Laitoksista luvatta poissa olevat nuoret tutkimusten valossa...9
 - 2.3 Viranomaisyhteistyö luvatta poissa olevien nuorten tukena...11
3. Perustiedot kyselyyn vastanneista laitoksista ja haastatelluista avainhenkilöistä....14
 - 3.1 Kyselyyn vastanneiden sijaishuoltoapaikkojen lukumäärällinen tarkastelu....14
 - 3.2 Sijaishuoltoapaikkojen johtajien koulutus rakenne ja nimikkeet....15
 - 3.3 Sijaishuollon henkilöstön koulutus rakenne....16
 - 3.4 Kyselyä varten haastatellut asiantuntijat....17
4. Selvityksen tulokset....18
 - 4.1 Luvattomien poissaolojen määrä....18
 - 4.2 Luvattoman poissa olemisen taustalla olevat syyt....19
 - 4.2.1 Laitosten ja sosiaalityön näkökulma....19
 - 4.2.2 Nuorten näkökulma....22
 - 4.3 Luvattoman poissa olemisen ennakointi ja laitosten resurssit....24
 - 4.4 Toimintakäytännöt luvattoman poissaolon jälkeen....27
 - 4.4.1 Yhteydenotot eri tahoihin....27
 - 4.4.2 Virka-apupyynnöön liittyvät monet käytännöt....29
 - 4.5 Luvattoman poissaolon luonne....31
 - 4.5.1 Luvattoman poissaolon kesto, maantieteelliset ulottuvuudet, luvatta poissa olevien nuorten sijaishuollon muoto ja rajoituspäätökset....31
 - 4.5.2 Tapahtumat luvattomien poissaolojen aikana....32
 - 4.5.3 Luvattoman poissaolon päättymisen ja nuoren vastaanottaminen....34
 - 4.6 Luvattoman poissaolon vaikutukset sijaishuoltoprosessiin....36
5. Pohdinta....38
- Lähteet....42
- Liitteet....45

1. Johdanto

Sijaishuollosta luvatta poissa olleen, laitoskielellä ”hatkanneen”, lapsen tai nuoren tilanne aiheuttaa eri toimijoissa aina huolta. Lastensuojelulaitosten työntekijöiden, lapsen perheen, sosiaalityöntekijän ja mahdollisesti lapsen etsinnöissä mukana olevan poliisin päällimmäisenä ajatuksena on löytää lapsi ja varmistaa, että hän on turvassa. Huoleen sekoittuu usein myös turhautumista, epätoivoa, suuttumusta ja keinottomuutta. Lapselle luvaton poissa oleminen voi merkitä hyppyä vapauteen laitosmaailmasta, mutta vastaavasti myös suurentunutta riskiä joutua kaltoin kohdelluksi vailla aikuisen tarjoamaa suojaa.

Luvattoman poissaolon aikana lapsi on aina potentiaalisesti vaarassa, mikä on omiaan herättämään huolestuneita tunteita ja mielikuvia lastensuojelun eri toimijoissa. Kun lapsi karkaa, hänet voidaan määrittää oireilevaksi ongelmatapaukseksi, jota tarvitsee hänen oman etunsa nimissä rajoittaa. Vastaavasti lapsi voidaan nähdä tiiviimmän ja syvemmän avun tarpeessa olevaksi ja sijaishuoltopaikka säännöiltään ja toimintakäytännöiltään liian avoimeksi tai liian tiukaksi, asiantuntevaksi tai osaamattomaksi. Häätäkeskuksen, poliisin ja sosiaalipäivystyksen toimintaa karkulaisen etsinnässä määritellään usein yhteistyön toimivuuden ja nopeuden mukaan.

Luvaton poissa oleminen ilmiönä on sekä uhka lapsen ja nuoren hyvinvoinnille ja terveydelle että merkittävä haaste sen kohtaavalle palvelujärjestelmälle. Ilmiönä se on paljon puhuttu, mutta vähän tutkittu ja selvitetty. Lastensuojelun Keskusliitolta ja Kuntaliitolta pyydettiin elokuussa 2011 lausuntoa Poliisihallituksen ohjeluonnoksen niistä kohdista, jotka koskivat tilanteita, joissa poliisi antaa virka-apua lastensuojelulain nojalla sijoitettujen lasten tavoittamiseksi. Kuntaliiton aloitteesta järjestettiin tapaaminen, johon osallistuivat edellä mainittujen tahojen lisäksi pääkaupunkiseudun suurten kaupunkien (Espoo, Helsinki, Vantaa) vastaanottolaitosten ja sosiaali- ja kriisipäivystyksen edustajat. Keskustelussa nousivat esiin sijaishuoltopaikoistaan luvatta poissa olleiden lasten suuri määrä, eri viranomaisten toimivaltakysymykset sekä lasten ja nuorten hyvinvointia ja terveyttä karkureissuilla vaarantavat tekijät. Samanaikaisesti Väestöliitto oli yhteydessä Lastensuojelun Keskusliittoon ja esitti huolensa sijaishuoltopaikasta poistuneista nuorista, joita Väestöliiton asiantuntijat kohtasivat vastaanotoillaan.

Tapaamisen ja syksyn 2011 aikana käytyjen keskusteluiden pohjalta järjestettiin Lastensuojelun Keskusliitossa pyöreän pöydän keskustelu 15.12.2011. Siihen osallistuivat edustajat seuraavista organisaatioista: Kuntaliitto, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Valtion koulukodit, Väestöliitto, Lausteen perhekuntoutuskeskus, Pohjolakoti, Helsingin kaupungin sosiaalivirasto sekä Vantaan sosiaali- ja terveystoimi. Tilaisuudessa toivottiin ilmiön ottamista systemaattisiin keskusteluihin, vaikuttamistyön kohteeksi sekä tarkempaan selvittelyyn, jonka pohjalta toivottiin toteutettavan tarvittavat kehittämistoimet. Tapaamisen tuloksena päätettiin hakea rahoitusta Alli Paasikivi säätiöltä. Säätiö myönsi rahoituksen, jonka turvin selvitystyön tekeminen mahdollistui.

Selvitystyötä on hallinnoinut Lastensuojelun Keskusliitto, ja sitä on ohjannut moniammatillinen ohjausryhmä, johon ovat kuuluneet Lastensuojelun Keskusliiton ohjelmajohtaja Hanna Heinonen, asiantuntija Tiia Hipp, erityisasiantuntija Martti Kemppainen ja asiantuntija Piritta Timonen, Väestöliiton lääkäri Miila Halonen, Helsingin kaupungin erityisso-

siaalityöntekijä Susanna Hoikkala, Lausteen perhekuntoutuskeskuksen kehitysjohtaja Jussi Ketonen, Vantaan kaupungin Viertolan vastaanottokodin vastaava ohjaaja Jukka Sirtamo, Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Valtion koulukotitoiminnasta vastaava johtaja Matti Salminen, Etelä-Suomen aluehallintoviraston sosiaalihuollon ylitarkastaja Marja-Leena Stenroos sekä Länsi-Uudenmaan poliisilaitoksen Lohjan poliisiaseman komisario Teemu Värtinen. Selvityksen ovat tehneet valtiotieteen maisterit, sosiaalityöntekijät Irma Lehtonen ja Janne Telén.

Selvityksen tavoitteena on ollut kuvata lasten kasvua ja kehitystä vaarantavaa sekä viranomaisjärjestelmää kuormittavaa luvattonta poissaoloa ilmiönä. Tavoitteena on ollut muodostaa käsitys luvattoman poissaolon yleisyydestä, sen taustalla olevista syistä, tapahtumista karkumatkan aikana, laitosten kyvyistä ja resursseista toimia karkaamistilanteissa sekä eri toimijoiden yhteistyöstä. Selvityksessä on kiinnitetty huomiota myös laitosten ja asiantuntijahaastatteluvien näkemyksiin jo olemassa olevista hyvistä käytännöistä. Selvityksen perusteella on ehdotettu toimia, joilla kehitetään palvelujärjestelmää, jonka luvatta poissa olleet lapset ja nuoret kohtaavat.

Selvityksessä on kyse lasten oikeuksien toteutumisesta sijaishuollossa. Lapsen karkaaminen laitoksesta johtaa usein tilanteisiin, joissa on lapsen edun nimissä harkittava lapsen oikeuksien rajoittamista. Yhtenä selvityksen tavoitteena on ollut selvittää, onko suomalaisessa lastensuojelussa kaikille yhtäläiset ja tasapuoliset käytännöt kohdata ja puuttua karkaavan lapsen tilanteeseen. Lastensuojelulain 52.–55. § ja lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 1. § määrittävät lapsen erityisiä oikeuksia sijaishuollon aikana. Lapsella on oikeus laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja hyvään kohteluun, tarpeitaan vastaavaan sijaishuoltoon ja oikeus tavata läheisiä ihmisiä ja sosiaalityöntekijää sekä saada tietoa omasta tilanteestaan ja oikeus saada käyttövaroja.

Selvityksen aineisto on koottu suomalaisten lastensuojelun sijaishuollon yksiköille tehdyllä kyselyllä. Täyttämässään kyselylomakkeissa laitokset kuvaavat sijoituksessa olevien lasten luvattonta poissaoloa laitoksesta sekä lukumääräisesti että sisällöllisesti. Kyselyaineistoa täydentävät sijaishuollosta vastaavien sosiaalityöntekijöiden sekä sellaisten nuorten haastattelut, joilla on kokemusta laitosasumisesta.

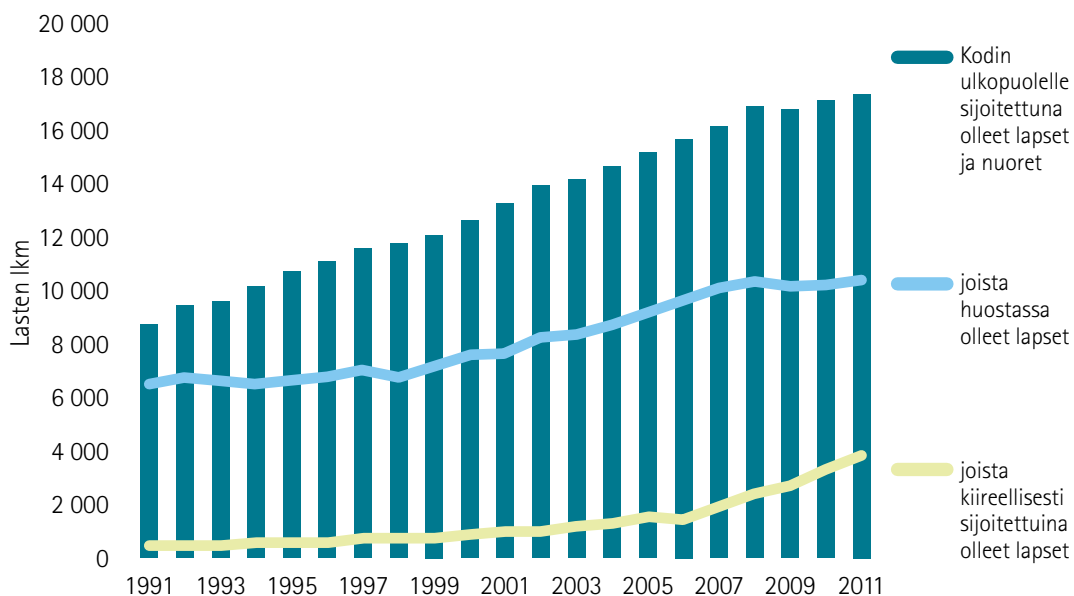
Selvitys koskee laitoksissa huostaan otettuina asuvia lapsia ja nuoria, koska avohuollon tukitoimena sijoitetut lapset ja nuoret eivät ole lainsäädännöllisesti selvityksen kohteena olleiden viranomaisten välisen virka-avun tai lastensuojelulain mukaisten rajoittamistoimien piirissä. Tämän selvityksen ulkopuolelle rajautuivat perhehoidossa asuvat nuoret. Tutkittavaa ilmiötä kuvataan selvityksessä tavallisesti käsitteellä ”luvaton poissaoleminen.” Termit ”harkaaminen” ja ”karkaaminen” ovat laajasti tunnettuja ja käytettyjä erityisesti lastensuojelun piirissä. Näkemyksemme mukaan ne arkipäiväistävät vakavaa ja usein lapsen kasvua sekä kehitystä uhkaavaa ilmiötä. Luvattomalla poissa olemisella tarkoitetaan tilannetta, jossa huostaan otettu lapsi tai nuori on poistunut ilman lupaa sijaishuoltopaikastaan tai jättänyt palaamatta sinne esimerkiksi kotilomien jälkeen.

Selvityksessä puhutaan lastensuojelulain määritelmän mukaisesti yleisesti ”lapsista”, mutta välillä käytetään sanaa ”nuori” kuvaamaan tietyn ikäryhmän (12–18-vuotiaat lapset) toimintaa. Selvityksen tulosten yhteydessä puhutaan sekä ”seuraamuksista” että ”rangaistuksista.” Ensimmäinen sana on luonteeltaan lievempi ja korostaa nuoren asiakaslähtöistä kohtaamista herkässä tilanteessa. Rangaistus on sanana ja toimenpiteenä vahvempi. Sen käyttöä karkaamisten yhteydessä tulisi harkita tarkoin. Lapset mieltävät seuraamukset usein rangaistuksiksi, ja sanana rangaistus on laitosten arkipäivää.

2. Selvityksen toiminnallinen ympäristö

2.1 Sijaishuollon ajankohtaiset haasteet

Tämä selvitys koskee lastensuojelulaitoksissa huostaan otettuina asuvia lapsia ja nuoria. Suomalainen sijaishuolto on parhaillaan muutosten keskellä sekä rakenteellisesti että sisällöllisesti. Kuviosta 1 nähdään, että sijoitukset kodin ulkopuolelle ovat lisääntyneet 1990-luvun alusta lähtien. Vuonna 2011 kodin ulkopuolelle sijoitettuja lapsia oli 17 409. Sijoitettujen lasten määrä kasvoi edellisvuodesta 1,4 %. Samana vuonna asui huostaan otettuina kodin ulkopuolella 10 535 lasta. Huostassa olevien lasten määrä lisääntyi 2,6 %. Kiireellisesti sijoitettuna oli 3 867 lasta. Kiireellisten sijoitusten määrä kasvoi 12,7 % edellisestä vuodesta. Luvuissa täytyy huomioida se, että sama lapsi voi sisältyä ensin kiireellisen sijoituksen kategoriaan, joka myöhemmin voi muuttua huostaanotoksi. Lapsella voi myös olla useita erilaisia sijoituksia vuoden aikana. (Lastensuojelu 2011.) Huostaanottojen ja varsinkin kiireellisten sijoitusten määrän kasvu ovat käsillä olevan selvityksen kannalta merkittävä kehityskulku.

Kuvio 1. Kodin ulkopuolelle sijoitettuna olleet lapset ja nuoret sekä niistä huostassa olleet ja kiireellisesti sijoitetut lapset vuosina 1991–2011. Lähde: Lastensuojelu 2011, THL.

Kiireellinen sijoitus joudutaan nimensä mukaisesti usein tekemään nopeasti, koska lapsen kasvu ja kehitys ovat välittömässä vaarassa. Lapsi on sijoitettava siihen laitokseen, jossa on vapaa paikka. Mahdollisuutta valita sijaishuoltopaikka ei käytännössä ole, ja lapsen ja

perheen valmisteluun ei juuri jää aikaa. Tästä on seurauksena se, että nuoren elinympäristö muuttuu nopeasti ja asettuminen laitokseen saattaa olla haastavaa. Nuori on usein kiireellisen sijoituksen jälkeen ristiriitaisten tunteiden vallassa. Luvaton poissa oleminen saattaa vaikuttaa houkuttelevalta vaihtoehdolta ja keinolta päästä kavereiden ja perheen luokse. Kiireelliset sijoitukset ovat haaste sekä lapsille, laitoksille että sosiaalityöntekijöille. Vuonna 2011 ensimmäistä kertaa huostaan otetuista tai ensimmäistä kertaa kiireellisesti sijoitetuista (3 205) lapsista kiireellisesti sijoitettuja oli 87 % (2797). 16–17-vuotiaita lapsia sijoitettiin kiireellisesti 675 ja 13–15-vuotiaita lapsia 883. Uusien kiireellisten sijoitusten määrä nousi edellisvuodesta 15 %. (Lastensuojelu 2011.)

Kiireellisten sijoitusten määrän raju kasvu herättää pohtimaan sitä, puututaanko avun tarpeessa olevien lasten tilanteeseen liian myöhään. Toisaalta voidaan ajatella, että nuorten tai perheiden oirehdinta on luonteeltaan voimakkaampaa, koska siihen joudutaan puuttumaan kiireellisesti. Voidaan myös pohtia, vuotaako lastensuojelun avoimuuden sosiaalityön ajan puutteen vuoksi sosiaalipäivystykseen siten, että kiireellinen sijoitus on pakko tehdä.

Sen lisäksi, että sijoitukset tehdään yhä useammin kiireellisenä, ovat myös myöhäisellä iällä sijoitettavien nuorten lukumäärät kasvaneet. Huostaan otetuista nuorista 16–17-vuotiaiden osuus vastaavan ikäisestä väestöstä oli vuonna 2011 selvästi suurempi kuin muissa ikäryhmissä. (Lastensuojelu 2011.) Myöhäisellä iällä tehty kiireellinen sijoitus on iso haaste sekä nuorelle että laitoksille. Nuoren kiinnittyminen ja rauhoittuminen laitoksen arkeen voi olla hankalaa mahdollisesti pitkäänkin jatkuneen oirehinnan jälkeen. Nuorelle voi olla kehittynyt jo vahva sosiaalinen verkosto ja oma tapa elää. Irrottautuminen tutusta ja totutusta ympäristöstä vaatii nuorelta kykyä sopeutua ja laitokselta herkkyyttä muodostaa iänmukainen, mutta samalla turvallinen kasvuympäristö.

Myöhäisellä iällä sijoitettujen nuorten sijoitusaika jää usein melko lyhyeksi, ja laitosten vaikutusmahdollisuudet ovat rajalliset. Hiitolan (2009, 53) tutkimuksen tulosten mukaan yli 16-vuotiaana huostaan otettujen nuorten sijoituksia ei myöskään purettu lainkaan alakäisenä. Myöhemmän elämän eväitä saivat tutkimuksen mukaan heikoimmin sijoituksen jälkeen mukaansa 16–18-vuotiaana ensimmäisen kerran laitokseen sijoitetut pojat, joiden huostaanotto purettiin vasta, kun he tulivat täysi-ikäisiksi. Myös toisen sijoitettujen nuorten myöhemmässä elämässä selviytymistä tarkastelleen tutkimuksen mukaan suurimmat selviytymisen riskit kohdistuivat teini-ikässä ensimmäistä kertaa sijoitettuihin. Heillä oli myöhemmässä elämässä muun muassa useammin varhaista vanhemmuutta, rangaistusmääräyksiä ja ehdonalaisia tuomioita sekä vapautuksia armeijasta. (Kestilä et al. 2012.)

Vuonna 2011 huostaan otetuista lapsista 28 % asui laitoksissa, 19 % ammatillisissa perhekodeissa ja 49 % perhehoidossa. Laitoksissa huostaan otettuina asuvien lasten lukumäärä oli 2 541 (Lastensuojelu 2011). Suomalaista lastensuojelua on pidetty kansainvälisesti vertailtuna laitosvaltaisena (Laakso 2012). Kuitenkin laitoksista on tutkimustietoa verrattain vähän. Laitosten lukumäärä, omistuspohja, sijaishuollon laatu ja muoto, työntekijöiden koulutus ja osaaminen sekä lasten arki laitoksessa ovat esimerkkejä laitostutkimuksen puutteista (Pekkarinen 2011, 60).

Lastensuojelulaitokset ovat Suomessa vahvassa murrosvaiheessa ja nopeiden rakenteellisten muutosten kourissa. Laitokset ovat erikoistuneet kasvavassa määrin asiakasryhmän ja tarkoituksen mukaan. Osa laitoksista keskittyy nuorempiin lapsiin, osa lyhyempiin ja osa pidempiin sijoituksiin ja osa vaikeasti oirehtiviin lapsiin ja nuoriin. (Laakso, 2012.)

Lastensuojelulaki (2007, 57. §) nimeää lastensuojelulaitoksiksi lastenkodit, koulukodit ja niihin rinnastettavat laitokset. Valtion kuuden koulukodin lisäksi Suomessa on kaksi yksityistä koulukotia, Lausteen perhekuntoutuskeskus ja Pohjolakodit. Käytännössä

laitoksista käytetyt nimet ovat moninaiset. Laitokset ovat nimenneet itsensä muun muassa nuorisokodeiksi, pienryhmäkodeiksi, lastenkodeiksi, perhetukikeskuksiksi, yhteisökodeiksi ja erilaisten erisnimien avulla. Laitosten nimien perusteella on vaikea päätellä, millaista niiden toiminnan sisältö on. Nimien moninaistuminen on liittynyt yksityisten palveluntuottajien kasvuun. (Laakso 2012; 2009, 36.)

Yksityisiä lastensuojelun sijaishuoltoa tarjoavia yksiköitä on viimeisimmän tilaston (Yksityiset sosiaalipalvelut 2010) mukaan 614. Luvussa ovat mukana yritysten ja järjestöjen ylläpitämät lasten ja nuorten laitokset sekä ammatillisen perhehoidon yksiköt. Yksityisissä lastensuojelulaitoksissa oli 3 124 asiakasta 31.12.2010. Valtaosa heistä, 2 373 lasta tai nuorta, asui yritysten yksiköissä. 739 lasta tai nuorta asui järjestöjen ylläpitämissä lastensuojelulaitoksissa. (Mt.) Yksityisten toimijoiden määrä sijaishuollossa on kasvanut koko 2000-luvun (Laakso 2009, 36).

Yksityisistä sosiaalipalveluntuottajien valvonnasta annettu laki (603/1996) määrittää yksityiseksi sellaiset lasten ja nuorten huollon palvelut, joita palveluntuottaja antaa korvausta vastaan liike- tai ammattitoimintaa harjoittamalla. Yksityisiksi laitoksiksi määritellään lain mukaan myös julkisyhteisöjen perustamien liikeyritysten tuottamat palvelut. Toimeksiantosopimussuhteeseen perustuva perhehoito ei kuulu lain piiriin.

Laitokset ovat alkaneet yhdistyä ja ketjuuntua pärjätäkseen, ja alalle on syntynyt isoja lastensuojelulaitosketjuja. Sijaishuollon palveluita kilpailutetaan kasvavassa määrin kunnittain, kuntayhtymittäin ja yhteistoiminta-alueittain. Luvaton poissa oleminen näkyy paikoitellen myös kilpailutusten sisällössä siten, että laitosten roolia karkulaisen etsimisessä pyritään aktivoimaan. Kilpailutussopimuksissa saattaa olla maininta lapsen laitosvuorokausimaksun alentamisesta silloin, kun lapsi on ollut luvatta omilla teillään yli sopimuksessa määritellyn ajan. Oman haasteensa tuo myös laitosvuorokausihinnan vahva painottuminen kilpailutuksissa. Voidaan pohtia, takaako halpa vuorokausihinta lapsille turvallisen, kotoisan ympäristön, jossa on riittävästi aikuisia ja josta karkaaminen ei houkuttele. Laitosten laadun valvonnassa painotetaan omavalvontaa. Meneillään oleva muutos on niin nopeaa ja osittain myös hallitsematonta, että kentällä on noussut keskustelua sijaishuollon eettisyydestä, kyvystä kohdata nuoret yksilöllisesti sekä luvattun ja toteutuneen laadun epäsuhdasta.

Käsillä oleva selvitys avaa keskustelua ja tuottaa alustavaa tietoa suomalaisen sijaishuoltoon juurtuneesta ilmiöstä eli lasten ja nuorten luvattomasta poissaolosta sijaishuoltoapaikastaan. Karkeasti voidaan ajatella, että voimakasta murrosta läpikäyvä lastensuojelujärjestelmä voi vaikuttaa samankaltaisesti myös sen asiakkaisiin, jotka karkailevat sijaishuoltoapaikastaan. Kun sijaishuollon kenttä on kirjava, on tärkeää kiinnittää huomiota laitosten käytäntöihin ja ottaa käytäntöön hyviä käytäntöjä ja työtapoja, joiden avulla laitoksissa olevat lapset tuntevat olonsa turvalliseksi ja kykenevät rauhoittumaan laitoksen arkeen. Lasten asioista vastaavat sosiaalityöntekijät vaihtuvat eikä heitä ole tarpeeksi, mikä osaltaan aiheuttaa sen, ettei lasten asioihin paneuduta kunnolla. Tästä voi seurata sijaishuoltoapaikkojen muutoksia. Muutosten keskellä on tärkeää pitää kiinni sosiaalityön eettisestä arvopohjasta. Edelleen tarvitaan tutkittua tietoa sijaishuollon vaikuttavuudesta ja laadusta.

2.2 Laitoksista luvatta poissa olevat nuoret tutkimusten valossa

Luvatonta laitoksesta poissa olemista on tutkittu suomalaisessa lastensuojelututkimuksessa vähän. Luvattomaan poissa olemiseen ei ole myöskään käytössä yhtenäisiä rekistereitä tai ohjeistusta tapausten merkitsemiseksi rekistereihin. Lastensuojelulaitokset ovat velvollisia tekemään lastensuojelulain mukaiset päätökset rajoittamistoimista ja raportoimaan ne vuosittain Valviran keräämiin yksityisen sosiaalipalvelualan tuottajien toimintakertomuksiin. Aluehallintavirastolla on erityinen velvollisuus valvoa rajoitustoimien käyttöä lastensuojelulaitoksissa, ja huomiota kiinnitetään erityisesti tehtyihin päätöksiin ja niiden kirjallisiin perusteluihin (Lastensuojelun ympärivuorokautinen... 2012).

Sosiaalihuollon valvontaa ohjaava viranomainen Valvira on yhteistyössä lastensuojelulaitoksia valvovien aluehallintavirastojen kanssa laatinut erillisen ohjelman laitosten valvonnan tueksi (Lastensuojelun ympärivuorokautinen... 2012). Ohjeen mukaan lapsen sijoittaneen kunnan on valvottava lastensuojelulain 79. §:n mukaisesti, että lapsen sijoitus tapahtuu lastensuojelulain mukaisesti ja että lapsi saa tarvitsemansa palvelut. Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän on valvottava muun muassa rajoitustoimien käyttöä. Jos lapsi sijoitetaan toiseen kuntaan, on sijoittajakunnan ilmoitettava sijaintikunnalle sen alueelle sijoitetusta lapsesta. Sijaintikunnan on pidettävä rekisteriä sen alueelle sijoitetuista lapsista. Sijoittajakunnan lisäksi lastensuojelulaitoksen toimintaa valvoo sijaintikunta ja aluehallintavirasto. Näiden kolmen toimijan tulisi toteuttaa valvontaa yhteistyössä. (Mt., 10).

Lastensuojelun tuloksellisuustarkastuskertomuksen (2012, 204–205) mukaan kunnat eivät valvo riittävästi sijaishuoltoa. Aluehallintavirastojen resurssit valvoa sijaishuoltoa ovat kertomuksen mukaan puutteelliset ja keskittyvät muun muassa yksityisten toimijoiden lupa-asioden käsittelyyn. Kertomuksen mukaan jatkossakin on oltava ulkopuolista valvontaa ja aluehallintavirastojen resursseja on vahvistettava, jotta lapsen etu toteutuu.

Käytännössä lastensuojelulaitosten valvonnan taso vaihtelee voimakkaasti kunnittain. Pääkaupunkiseudulla on kehitetty mahdollisuuksia laitosten systemaattisempaan valvontaan. Esimerkiksi Helsingin kaupunki tekee ohjaus- ja valvontakäyntejä sijaishuoltoyksiköihin säännöllisesti. Käyntien yhteydessä pyritään haastattelemaan sijoitettuja lapsia ja nuoria, jotta kuullaan heidän kokemuksiaan sijaishuoltopaikasta. Kuntien välinen yhteistyö ja valvonnan yhteiset normit ovat vielä kehittymässä.

Rajoittamistoimien lukumäärä ei kuitenkaan kerro luvatonta poissa olemista, vaikka usein karkaamistilanteeseen liittyykin jokin rajoittamistoimi. Osa kunnista kerää tietoa laitoksista luvatta poissa olevien lasten määrästä, mutta tiedot on tarkoitettu kuntien sisäiseen käyttöön. Jotkin laitoksista seuraavat itse luvatta poissa olleiden lasten määrää ja raportoivat niistä sijoittajakuntiin.

Suomalaisessa tutkimuksessa luvaton poissa oleminen on tullut esiin osana muuta lastensuojelun sijaishuoltoa koskevaa tutkimusta. Lasten karkaaminen lastensuojelulaitoksista ei ole ollut ainakaan viime vuosina yhdenkään pro gradua laajemman tutkimuksen pääaiheena. Luvattomaan poissa olemiseen on viitattu esimerkiksi Tarja Pösön (2004) nuorten koulukotikokemuksia koskevassa tutkimuksessa sekä Markku Jahnukaisen (2004) koulukodeista kotiutettujen nuorten koulukotikokemuksia koskevassa tutkimuksessa. Luvaton poissa oleminen nousee esille myös Kekonin, Kitinojan ja Pösön (2008, 15) erityistä huolenpitoa koulukodeissa selvittävässä tutkimuksessa. Luvaton poissa oleminen ja samalla nuoren kehityksen vaarantuminen on yksi erityisen huolenpidon järjestämisen peruste (mt).

Hanna-Maarit Ravi (2006) on sosiaalipedagogiikan pro gradu -tutkielmassaan haastatellut viittä nuorta, joilla on kokemusta sijaishuoltopaikasta karkailusta. Tutkimuksen tulosten mukaan suurimmat karkailuun johtaneet syyt olivat nuorten kapina laitosta ja sen sääntöjä vastaan, karkaamisen käyttäminen hankalan tilanteen ongelmanratkaisukeinona ja perheeseen liittyvät tekijät, kuten ikävä tai selvittämättömät riidat. Ravin (mt.) mukaan hänen haastattelemansa nuoret kuvasivat luvattoman poissaolon tilannetta yleensä päänäpistoksi, jota ei suunnitella. Ravin haastattelemat nuoret kuvasivat hatkareissuja siten, että sen aikana ollaan paljon liikkeellä, jotta kiinnijäämisen riski olisi mahdollisimman pieni. Hatkareissuilla olleet nuoret kokivat vapauden tunnetta, mutta toisaalta pelkäsivät koko ajan kiinnijäämistä ja sen seuraamuksia. Vuonna 2011 sijaishuollon kiertue keräsi sijoitettujen nuorten kokemuksia. Kiertueella nuoret puhuivatkin hatkareissujen käsittelemisestä kiinnijäämisen jälkeen. He toivoivat rajoitustoimien, esimerkiksi liikkumisvapauden rajoittamisen, sijaan yksilöllistä kohtaamista ja keskustelua hatkaamiseen johtaneista syistä. (Vario et al., 2012.)

Luvattomaan poissa olemiseen on kiinnitetty paljon huomiota brittiläisessä ja yhdysvaltalaisessa tutkimuksessa. Ilmiön on todettu muun muassa olevan hankalasti määriteltävissä, mitattavissa ja tulkittavissa, koska nuoria kohtaavat viranomaiset määrittelevät karkaamisen eri tavoin (Malloch & Burgess, 2011). Mallochin ja Burgessin (mt.) skotlantilaisten lasten karkaaamista selvittävä artikkeli tuo esille, että karanneiden lapsien joukossa on selvästi suhteessa eniten laitoksista tai sijaisperheistä karanneita lapsia. Sijaishuollosta karataan suhteessa enemmän kuin kotoa. Poliisilla, laitosten henkilökunnalla ja sosiaalityöllä saattaa olla erilainen tulkinta siitä, onko lapsi karannut, jos esimerkiksi tiedetään, missä lapsi kuitenkin on. Toimet riippuvat myös siitä, suhtaudutaanko karkulaisiin potentiaalisina rikkeen tekijöinä vai vaarassa olevina lapsina. Myös karkaamiseen puuttumisen vastuun pallottelu sosiaalityön ja poliisin välillä on artikkelin mukaan yleistä. Edelleen myös Skotlannista puuttuvat yhtenäiset rekisterit karkulaisille. Tilastot sekä karanneiden lasten palvelut ovat usein ikään kuin piilotettuina muiden palveluiden tai tilastointikategorioiden alle.

Malloch ja Burgess (2011) peräänkuuluttavat karanneita nuoria kohtaaville ammattiryhmille koulutusta ja tietoisuutta karkaamisen riskeistä. Heidän mukaansa Skotlannissa on tarve myös yhtenäiselle riskinarviointimenetelmälle ja kansallisille ohjeille tilanteisiin, joissa kohdataan karanneita nuoria. Biehal ja Wade (2000) nostavat esille ennaltaehkäisevän työn ja karanneille nuorille räätälöityjen palveluiden merkityksen. Sosiaalityöntekijät kuitenkin kokevat usein resurssit riittämättömiksi, koska heillä ei ole aikaa etsiä karanneille nuorille sopivia sijoituspaikkoja. Myös psykiatrisesti erikoistuneita sijaishuoltopaikkoja ja koulupaikkoja on vähän. (Mt.)

Koska yhtenäinen tilastointi puuttuu monista maista, on laitoksista ja sijaisperheistä karanneiden lasten määrää selvitetty erilaisten tutkimusten avulla. Karanneiden nuorten määrän arviointi on hyvin haastavaa ja vaihtelee voimakkaasti tutkimuksesta toiseen. Fasulo et al. (2002) tutkivat vahvasti resursoituihin sijaisperheisiin sijoitettujen nuorten karkaaamista ja siihen vaikuttavia tekijöitä. 147 nuoresta oli sijoituksen aikana karannut 44 % ainakin kerran ja 22 % toistuvasti. Sunseri (2003) selvitti tutkimuksessaan 8 933 laitokseen sijoitetun lapsen karkaaamista. Sunserin löydösten mukaan 33,1 % yli 12-vuotiaista nuorista oli ollut luvatta poissa sijoituspaikastaan. Biehal ja Wade (2000) tuovat esille, kuinka karkaaamisen lukumäärä saattaa vaihdella voimakkaasti ja myös keskittyä laitoksittain tai alueittain. Heidän tutkimuksestaan ilmenee, että syrjemmällä sijaitsevista laitoksista karkasi 25–26 % laitoksen nuorista, kun taas kaupungeissa sijaitsevissa laitoksissa 65–71 % laitoksen nuorista oli karkailut. (Mt.) Sunserin (2003) mukaan sijoituspaikan etäisyydellä lapsen kotipaikasta ei ollut juurikaan merkitystä karkaamistiheyteen.

Tutkimuksissa on löydetty tekijöitä, jotka altistavat nuoria karkaamiselle. Sunserin (2003) tutkimuksessa todennäköisimmin karkaavat nuoret olivat niitä, jotka ovat karanneet toistuvasti ennenkin, joilla on takanaan useita sijoituksia, joiden perheissä on ollut ongelmia ja jotka oireilevat ulospäin käytöksellään. Karkaamista tapahtui eniten pian sijoituksen alkamisen jälkeen (myös Fasulo & al. 2002). Biehal ja Wade (2000) havaitsivat, että laitoksissa, joista karataan paljon, on vähän yhteisöllisyyttä. Yhteisön jäseniä saatetaan kiusata, ja monilla yhteisön jäsenillä on koulunkäyntiongelmia. Karkaamisalttiissa laitoksissa myös johtamisessa, henkilöstön työmoraalissa ja jaksamisessa oli ongelmia.

Karkaamisen taustalla oli myös lähes aina aiempia hylkäämiskokemuksia ja kaltoinkohtelua (mt.). Sunseri (2003) peräänkuuluttaa huolellista sijaishuoltopaikan valintaa sekä edellä mainittujen riskitekijöiden huomioon ottamista jo sijoitusvaiheessa. Sijaishuoltoon tulisi hänen mukaansa kehittää erityinen hyvien käytäntöjen interventiovälineistö, jonka avulla nuorten karkaamista laitoksista voisi vähentää. Fasulo & al. (2002) puolestaan nostavat esiin terapian merkityksen nuorten karkaamista ehkäisevänä tekijänä.

Karkaaminen on lapsen ja nuoren kehitykselle riskitekijä. Karkaaminen altistaa nuoria rikoksenteekoon ja lisää riskiä palata kotiin, jossa saattaa olla kaltoinkohtelua, ja keskeyttää sijoitusprosessin, koulunkäynnin ja mahdolliset hoitosuhteet (Fasulo & al. 2002). Biehal ja Wade (2000) erottivat tutkimuksessaan nuoret, jotka poistuvat kavereiden tai perheen luokse, ja nuoret, jotka karkaavat kadulle. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluvat nuoret tekevät helpommin rikoksia, käyttävät päihteitä väärin ja altistuvat seksuaaliselle hyväksikäytölle. Tytöt ja pojat karkasivat yhtä paljon. Fasulo & al. (2002) puolestaan huomasivat tutkimuksessaan tyttöjen karkaavan useammin. Biehalin & Waden (2000) tutkimuksessa kaksi viidesosaa karanneista nuorista oli poissa sijaishuoltopaikasta alle vuorokauden.

2.3 Viranomaisyhteistyö luvatta poissa olevien nuorten tukena

Lapsen lähteminen sijaishuoltopaikasta omille teilleen koskettaa monia viranomais- ja muita toimijatahoja. Luvatta poissa olevan nuoren löytämisessä tarvitaan lähes aina tiivistä eri viranomaisten yhteistyötä. Mikäli lapsi ei ole kohtuullisessa ajassa palannut sijaishuoltopaikkaansa, tehdään sijaishuoltopaikasta ilmoitus lapsen katoamisesta viranomaisille. Käytännössä tämä tarkoittaa yhteyttä ja yhteistyötä hätäkeskuksen, sosiaalityöntekijän, sosiaalipäivystyksen ja poliisin kanssa. Viranomaisten yhteistyön tekee pulmalliseksi yhteisen ohjeistuksen puuttuminen niissä tilanteissa, joissa lapsi on luvatta poistunut sijaishuoltopaikastaan omille teilleen. Jokainen toimijataho tarkastelee tilannetta omasta näkökulmastaan, mutta kokonaisuuden ymmärtämisessä on puutteita. Tilanteissa, joissa lapsi ei ole palannut sijaishuoltopaikkaansa, saattaa avun saamisessa eri viranomaisilta olla eriäviä käytäntöjä paikkakunnittain.

Jotta viranomaisten yhteistyö onnistuisi, olisi oltava yhteisesti suunniteltua ohjeistusta niiden tilanteiden varalle, joissa lapsi on ollut luvatta poissa sijaishuoltopaikastaan. Viranomaisyhteistyön ydin on yhteinen ymmärrys lapsen edusta tämän poistuttua sijaishuoltopaikastaan. Myös yhtenevä käsitys siitä, milloin lapsi on vaaratilanteessa, loisi perustaa toimivalle yhteistyölle.

Poliisihallinnon vuoden 2011 tilastoista ilmenee, että kaikkiaan 3 907 lapsesta on tehty virka-apupyynnö. Omille teilleen lähteneistä oli tilaston mukaan poikia 1 969, ja tyttöjen

vastaava luku on 1 938. Lukumäärät ovat varsin suuria, mutta niissä ovat mukana toistuvat karkaamiset. Taulukossa 1 esitellään suurimpien kaupunkien virka-apupyynnöiden lukumääriä.

Taulukko 1. Poliisille tehtyjen virka-apupyynnöiden lukumäärät kaupungeittain.

Karkaamispaikkakunta	Virka-apupyynnöiden lkm
Helsinki	1 614
Hämeenlinna	107
Jyväskylä	139
Pori	114
Tampere	87
Turku	186
Oulu	196

Ilmeisesti kaikki poliisiasemat eivät tilastoi omille teilleen lähteneitä nuoria samalla periaatteella. Tilastosta ilmenee, että Espoossa olisi tehty virka-apupyynnöksi kolme ja Vantaalla neljästä lapsesta.

Yhteistyötä määritellään sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 22. §:ssä, joka antaa sosiaalihuollon viranomaiselle oikeuden saada virka-apua tehtäviensä suorittamiseen muilta viranomaisilta. Sijaishuoltopaikastaan poistuneen lapsen tilannetta joudutaan arvioimaan sekä virka-aikaisessa sosiaalityössä että sosiaalipäivystyksessä virka-ajan ulkopuolella lastensuojelulain 27. §:n perusteella. Kunnan sosiaalityöntekijä tai päivystävä sosiaalityöntekijä arvioi virka-avun tarvetta kiireellisesti sijoitetun tai huostaan otetun lapsen kohdalla. Virka-apua voidaan pyytää poliisilta niissä tilanteissa, kun lapsi on luvatta poissa sijoituspaikastaan.

Saadakseen virka-apua poliisilta sosiaalityöntekijän on perusteltava virka-avun tarve sekä yksilöitävä virka-avun kohde, jonka vuoksi virka-apua pyydetään. Virka-avun perusteen on perustuttava lakiin, ja pyyntö on yksilöitävä tarkentavalla lakipykälällä. Virka-apupyynnön ohjeistus on tämän selvityksen liitteenä.

Niissä tilanteissa, joissa sosiaalityöntekijä pyytää poliisilta virka-apua, sitä pyydetään lähimmältä poliisipiiriltä lähettämällä virka-apupyynnöksi sijoituspaikkakunnan tilannekeskukseen. Mikäli kyseessä on välittömästi toimenpiteitä vaativa kiireellinen virka-avun tarve, voidaan virka-apua pyytää myös suullisesti. Suullisesti virka-apupyynnöksi on perusteltua tehdä esimerkiksi siinä tilanteessa, kun sijaishuoltopaikasta on poistunut hyvin nuori lapsi. Näissä kiireellisissä tapauksissa virka-apupyynnöksi on välitettävä välittömästi poliisin partioautoihin. Sosiaalityöntekijän tulee silloin vahvistaa suullisesti tekemänsä virka-apupyynnöksi jälkikäteen kirjallisesti.

Perusteen sosiaalityöntekijän pyytämälle virka-avulle voi arvioida vain virka-apua antava viranomainen. Yksittäinen poliisi tai virka-apupyynnön kohteena oleva lapsi ei voi arvioida virka-apupyynnön tarpeellisuutta. Virka-apua pyytävän sosiaalityöntekijän tulee olla toimivaltainen. Toimivalta sosiaalityöntekijällä on silloin, kun hänellä on laissa sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista mainittu kolmannen pykälän mukainen sosiaalityöntekijän kelpoisuus. Pelkkä sosiaalityöntekijän kelpoisuus ei kuitenkaan yksin anna sosiaalityöntekijälle oikeutta virka-apupyynnön pyytämiseen eikä laatimiseen. Viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain neljännessä pykälässä on määritelty, ketkä kaikki ovat viranomaisia. Kyseisessä laissa viranomaiseksi on määritelty kunnan viranomainen.

Virka-apua pyytävän sosiaalityöntekijän tulee olla siis kunnan virassa oleva sosiaalityöntekijä, jolla on oikeus tehdä julkisia virkapäätöksiä, kuten lastensuojelulaissa edellytettäviä pakkopäätöksiä sekä virka-apupyynnöitä. Virka-apupyynnön laatimiseen tulee suhtautua asian vaatimalla vakavuudella. Virka-apupyynnöitä tutkinut Sami Isoniemi (2012, 50) toteaa, että ”lastensuojelullisten toimenpiteiden, myös virka-apupyynnön ja sen sisällön, lainmukaisuudesta vastaa aina lastensuojeluviranomainen.”

Poliisilla on oikeus evätä sosiaalityöntekijältä virka-avun saaminen, mikäli poliisi toteaa, ettei kyseessä ole toimivaltainen sosiaalityöntekijä (Räty 2007, 246). Isoniemi (2012) on selvittänyt oikeusasiamiehen kanteluratkaisuja virka-apupyynnötilanteissa. Hänen mukaansa kanteluratkaisuissa on ilmennyt, että on kiinnitettävä huolellisesti huomiota toimivaltasäännöksiin. (Isoniemi 2012, 51.) Poliisi voi evätä virka-apupyynnöt niissä tapauksissa, joissa poliisi toteaa virka-apupyynnön olevan selvästi lainvastainen. Poliisilla on oikeus kieltäytyä virka-avun antamisesta silloin, kun sosiaalityöntekijän laatima virka-apupyynnö on täysin yksilöimätön. (Räty 2007, 246.)

Mikäli sijaishuoltopaikasta poistunut lapsi on toisen kunnan kiireellisesti sijoittama tai huostaan ottama, on virka-apua pyydettyä siitä kunnasta tai sosiaalipäivystyksestä, joka on lapsen kiireellisesti sijoittanut tai ottanut huostaan. Mikäli virka-apupyynnön tekee muu kunta tai toisen kunnan sosiaalipäivystys, on virka-apupyynnö laiton eikä poliisilla ole perustetta antaa virka-apua lapsen etsimiseksi.

Sijaishuoltopaikoilla ja vanhemmilla on oikeus tehdä lapsesta katoamisilmoitus, jonka perusteella poliisi etsii lasta. Ennen katoamisilmoituksen laatimista on syytä varmistaa, ettei kadonneeksi ilmoitettava henkilö ole sukulaisten tai ystävien luona tai muissa lapselle tavanomaisissa paikoissa. Katoamisilmoituksen teko-ohje on tämän selvityksen liitteenä.

3. Perustiedot kyselyyn vastanneista laitoksista ja haastatelluista avainhenkilöistä

3.1 Kyselyyn vastanneiden sijaishuoltopaikkojen lukumäärällinen tarkastelu

Kysely toteutettiin syksyn 2012 ja kevään 2013 välisenä aikana. Lastensuojelun Keskusliitto lähetti lokakuun 2012 lopulla webropol-kyselyn kaikkiaan neljänsataankolmeentoista (413) sijaishuoltopaikkaan. Kyselyyn otettiin mukaan kaikki Valviran sähköpostirekisterissä olevat yksityiset lastensuojelulaitokset, valtion koulukodit (6 kpl), kahdenkymmenen suurimman kaupungin tai kuntayhtymän vastaanottokodit ja lastenkodit sekä yksityiset vastaanottokodit.

Kaikkiaan tähän Lastensuojelun Keskusliiton lähettämään kyselyyn sijaishuoltopaikoista vastasi kahdeksankymmentäyksi (81) kyselyn vastaanottajaa, joista koulukoteja oli viisi (6,2 % kaikista vastanneista laitoksista), kunnallisia vastaanottokoteja yhdeksän (11,1 %), yksityisiä laitoksia, kuten pienryhmäkoteja neljäkymmentäneljä (54,3 %), kunnan tai kuntayhtymän lastenkoteja seitsemäntoista (21 %) ja muita laitoksia neljä (4,9 %). Kyselyn vastausprosentiksi muodostui 19,6 %.

Kun kyselyyn vastanneita sijaishuoltopaikkoja tarkastellaan maantieteellisesti, Pohjois-Suomen alueelta vastasi kyselyyn kaikkiaan kolme (3) sijaishuoltopaikkaa. Itä-Suomen alueelta vastauksia tuli kaikkiaan kahdeksasta (8) sijaishuoltopaikasta. Länsi-Suomen alueelta vastasi kaksikymmentä (20), Keski-Suomesta seitsemän (7) sijaishuoltopaikkaa, ja eniten vastauksia kyselyyn saatiin Etelä-Suomen alueelta, josta niitä saatiin kaikkiaan neljästäkymmenestäkolmesta (43) sijaishuoltopaikasta. Karkeasti tarkastellen Oulun pohjoispuolelta tuli vastauksia kolmesta (3) eri sijaishuoltopaikasta ja Oulun eteläpuolelta loput eli seitsemänkymmentäkahdeksan (78) vastausta. Vastauksista seitsemänkymmentäkahdeksan (78) tuli Jyväskylän ja Jyväskylän alapuolella olevalta alueelta, eli kyselyyn vastaaminen painottui voimakkaasti Etelä-Suomen alueelle.

Kyselyyn vastanneiden sijaishuoltopaikkojen aloitusvuodet vaihtelivat vanhimmasta 1902 perustetusta aina vuonna 2011 perustettuihin kolmeen uusimpaan sijaishuoltopaikkaan. Suurin osa eli neljäkymmentäyhdeksän (49) lastensuojelulaitosta oli perustettu 2000-luvun puolella. Valtion koulukodit ovat selvästi toimineet lasten sijaishuollossa pisimpään. Pisimpään koulukotitoimintaa Suomessa on harjoittanut Limingan koulutuskeskus, joka on Suomen vanhin koulukoti ja yksi Pohjoismaiden vanhimmista. Iältään Limingan koulutuskeskus on 180 vuotta, ja perustamisvuodeksi on merkitty 1829. Mikkelissä sijaitseva valtion koulukoti Kasvun Yhteisöt on ollut toiminnassa 142 vuotta, ja sen perustamisvuosi on 1874. Vihdin kunnassa toimii Vuorelan koulukoti, jonka perustamisvuodeksi on merkitty vuosi 1894. Vuosisadan alussa on aloittanut toimintansa Pedersören kunnassa sijaitseva Suomen läntisin valtion koulukoti Lagmansgården, jonka perustamisvuosi on 1902. Janakkalan kunnassa

sijaitseva Harvialan koulukodin perustamisvuosi sijoittuu viime vuosisadan alkupuolelle eli vuoteen 1904. Viimeisenä valtion koulukotina on aloittanut Kouvolan Kymenlaaksossa sijaitseva Sippolan koulukoti, jonka perustamisvuosi on 1909.

3.2 Sijaishuoltopaikkojen johtajien koulutus rakenne ja nimikkeet

Sosiaalihuoltolaissa (SHL, 710/1982) määritellään yksityisten lastensuojelulaitosten hoito- ja kasvatustehtävistä vastaavien kelpoisuudet. Sen mukaan johtajalla tulee olla sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuudesta annetun lain 10. §:n 4. momentin mukainen kelpoisuus eli tehtävään soveltuva korkeakoulututkinto, alan tuntemus ja riittävä johtamistaito. Koulukotien johtajien kelpoisuusvaatimukset määritellään asetuksessa valtion koulukodeista siten, että johtajan koulutusvaatimuksena on soveltuva ylempi korkeakoulututkinto. Apulaisjohtajalta vaaditaan soveltuva korkeakoulututkinto tai erityisopettajan tutkinto. Kyselyyn vastanneiden laitosten johtajien koulutustausta on koottu taulukkoon 2.

Taulukko 2. Sijaishuoltopaikkojen johtajien koulutus rakenne (N = 76).

Korkein tutkinto	Lukumäärä N	% kokonaismäärästä
Sosiaalityöntekijä	2	2,6
Sosionomi (YAMK)	5	6,6
Sosionomi (AMK) tai aiempi opistotason tutkinto	33	43,4
Sairaanhoitaja (YAMK)	2	2,6
Sairaanhoitaja (AMK) tai aiempi opistotason tutkinto	6	7,9
Kasvatustieteiden maisteri (sis. 2 erityisopettajaa)	9	11,8
Kasvatustieteiden kandidaatti	2	2,6
Nuorisotyön tutkinto (opistoaste tai yhteisöpedagogi AMK)	4	5,3
Muu ylempi korkeakoulututkinto	9	11,8
Muu alempi korkeakoulututkinto	1	1,3
Psykoterapeutti	3	3,9

Hieman yli puolta kyselyihin vastanneista laitoksista johti sosiaalialan ammattilainen. Sosionomin (AMK) tutkinto tai aiempi vastaava opistotason tutkinto oli selvästi yleisin laitosjohtajien pohjatutkinto. Useat johtajat olivat täydentäneet osaamistaan esimerkiksi terapeutin ja johtamisopinnojen avulla. Huomattavaa on, että vain kahta laitosta johti sosiaalityöntekijä. Kasvatustieteiden maisterit ja kandidaatit johtivat noin joka kuudetta laitosta. Terveystieteiden korkeakoulututkinnon (sairaanhoitaja, terveydenhoitaja, toimintaterapeutti) turvin johdettiin noin 10 %:a laitoksista. Muun ylemmän korkeakoulututkinnon (YTM, HTM) pohjakoulutuksella johdettiin noin 12 %:a laitoksista. Akateemisesti tarkasteltuna joka kolmatta laitosta johti yliopistotasoisesta koulutuksesta saanut johtaja. Johtajien yliopistotutkinnot painottuivat asetuksen mukaisesti valtion koulukotien johtotehtävissä työskenteleville.

3.3 Sijaishuoltopaikkojen henkilöstön koulutus rakenne

Lastensuojelulain 60. §:n mukaan lastensuojelulaitoksessa on oltava lasten ja nuorten tarvitsemaan hoitoon ja kasvatukseen nähden riittävä määrä sosiaalihuollon ammatillista ja muuta henkilöstöä. Hoito- ja kasvatustehtävissä olevan henkilöstön kelpoisuusvaatimuksissa on otettava huomioon toimintayksikön asiakaskunnan erityistarpeet ja toiminnan luonne.

Saman lain 59. §:n mukaan asuinyksikössä tulee olla vähintään seitsemän hoito- ja kasvatustehtävissä toimivaa työntekijää. Jos samassa rakennuksessa on useita asuinyksiköitä, asuinyksikköä kohden tulee olla vähintään kuusi hoito- ja kasvatustehtävissä toimivaa työntekijää.

Kiireellisissä tapauksissa voidaan väliaikaisesti poiketa em. tarkoitetuista lasten määristä, jos se on välttämätöntä lapsen hoidon järjestämiseksi.

Käytännössä lastensuojelulaitosten henkilökunnan koulutustasoa ohjaavat kuntien järjestämät kilpailutukset, joissa määritellään kriteereitä henkilöstön pätevyydelle. Useissa kilpailutuksissa edellytetään, että puolella laitoksen henkilökunnasta on soveltuva ammatikorkeakoulututkinto.

Sosiaalialan sisällä lastensuojelulaitosten työntekijöiden kelpoisuutta on pyritty jäsentämään muun muassa lastensuojelun ammattilaisten verkkoportaalin, Sosiaaliportin, sivuilla. Siellä määritellään lastensuojelulaitoksissa vaativissa hoito- ja kasvatustehtävissä työskentelevien työntekijöiden soveltuviksi koulutuksiksi sosiaalikasvattajan, sosiaaliohjaajan ja sosionomin (AMK) tutkinnot.

Taulukko 3. Sijaishuoltopaikkojen henkilöstön koulutus rakenne (N = 1389,5).

Korkein tutkinto	Lukumäärä (N)	% kokonaismäärästä
Sosiaalityöntekijä	17	1,2
Sosionomi (YAMK)	26	1,9
Sosionomi (AMK) tai aiempi opistotason tutkinto	634	45,6
Terveysalan ylempi AMK-tutkinto	10	0,7
Terveysalan AMK-tutkinto tai aiempi opistotason tutkinto	137	9,9
Sosiaali- ja terveysalan 2. asteen tutkinto	217	15,6
Kasvatustieteiden maisteri tai kandidaatti	55	4
Yhteisöpedagogi (AMK) tai aiempi nuorisoalan opistoasteen tutkinto	88	6,3
Nuorisoalan 2. asteen tutkinto	95	6,8
Psykologi	13,5	1
Lääkäri	3	0,2
Ammattia syventävä koulutus (esim. lasten ja nuorten erityisohjaajan koulutus)	61	4,4
Ei alan koulutusta	33	2,4

Lastensuojelulaitoksissa työskentelevillä on kyselyn perusteella monia eri tutkintoja (taulukko 3). Sosionomi (AMK) ja entinen opistotason sosiaalialan koulutus näyttävät läpäisseen voimakkaasti sijaishuollon ammattikentän. Lähes puolella laitosten työntekijöistä oli tämä tutkinto. Myös sosiaali- ja terveysalan 2. asteen tutkinto oli yleinen laitostyöntekijöillä. Joka

kuudes työntekijä oli koulutukseltaan lähihoitaja tai aiemman koulutusnimikkeen mukaisesti lasten- tai mielenterveyshoitaja. Nuorisosalan koulutus näyttää myös olevan suosittu laitostyössä työskentelevillä. Yhteensä yli 13 % lastensuojelulaitoksissa työskentelevistä oli saanut koulutuksensa nuorisosalan ammattikorkeakoulusta, opistotasolta tai toisen asteen oppilaitoksista. Niin sanottujen erityistyöntekijöiden, kuten sosiaalityöntekijöiden, lääkäreiden ja psykologien, määrä oli vähäinen. Koulutustasoin tarkasteltuna huomataan, että seitsemän kymmenestä laitostyöntekijästä on vähintään opistotasoisesti koulutettu.

Laitoksessa työskentelevien sijaisten koulutus rakenne noudatteli vakinaisten työntekijöiden koulutus rakennetta.

3.4 Kyselyä varten haastatellut asiantuntijat

Selvityksessä arvokkaan nuorten näkökulman luvattomaan poissa olemiseen tuovat selvitystä varten haastatellut nuoret aikuiset, joilla on kokemusta lastensuojelulaitoksessa asumisesta. Haastateltavia nuoria oli seitsemän, ja heidät haastateltiin ryhmähaastattelussa. Keskustelu eteni vapaasti kuitenkin siten, että selvitystyön tekijät jonkin verran kysymysten avulla ohjasivat keskustelua pitäytymään karkaamisilmiössä. Haastattelu nauhoitettiin ja purettiin myöhemmin auki sana sanalta.

Viranomaisnäkökulmaa edustavat selvityksessä kolmen lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja yhden sosiaalipäivystyksen sosiaalityöntekijän sähköpostihaastattelut. Selvitystyön tekijät lähettivät haastateltaville sähköpostitse karkaamisilmiötä koskevan haastattelurungon, johon työntekijät vastasivat. Sosiaalityön näkökulma haluttiin ottaa selvitykseen mukaan täydentämällä laitosten ja nuorten näkemyksiä. Lastensuojelun sosiaalityö on vastuussa lapsen sijaishuoltoprosessista, ja näin ollen myös sijaishuollossa tapahtuvat karkaamiset koskettavat sosiaalityöntekijän työtä. Sosiaalipäivystys puolestaan on avainasemassa kohdatessaan ja koordinoiessaan karkulaisia ja heitä etsiviä tahoja.

4. Selvityksen tulokset

4.1 Luvattomien poissaolojen määrä

Kyselyssä selvitettiin lasten toistuvaa luvattonta poissa olemista laitoksesta viimeisen kuukauden ja viimeisen kuuden kuukauden aikaväleillä. Kuukauden aikaväli kertoo karkaamisten ajankohtaisesta tilanteesta. Puolen vuoden tarkasteluväli puolestaan kertoo ilmiön useudesta luotettavammin. Kyselyyn osallistuneiden sijaishuoltopaikkojen nuoria oli lähtenyt toistuvasti karkuteille tarkastelujaksoksi määritellyn viimeisen kuukauden aikana kaikkiaan 88, joista tyttöjä oli 50 ja poikia 38. Prosentuaalisesti tarkasteltuna sijaishuoltopaikastaan toistuvasti viimeisen kuukauden aikana karkuun lähteneiden lasten osuus oli kaikista kyselyyn vastanneiden sijaishuoltopaikkojen lapsista 7 %.

Kun tarkastelujaksoa pidennetään puoleen vuoteen, oli tyttöjä poistunut toistuvasti sijaishuoltopaikoista kaikkiaan 93. Poikien vastaava luku oli 91. Yhteensä puolen vuoden aikana laitoksista oli poistunut toistuvasti 184 lasta. Kaikista kyselyyn osallistuneista laitospaikoista (1 251) lapsia oli kuuden kuukauden aikana ollut luvatta pois 14,7 %. Lähes puolesta kyselyyn vastanneista laitoksista ollaan luvatta poissa toistuvasti. Tyttöjen ja poikien erot tasoittuivat, kun karanneiden lasten lukumäärä kasvoi.

Kyselyyn osallistuneista sijaishuoltopaikoista oli tehty yhteensä 306 karkureissua, joista tyttöjen ja poikien osuus oli täsmälleen sama. Karkureissuista 153 oli tyttöjen ja 153 poikien tekemiä. Laitoksista kolmetoista (13) ilmoitti, ettei yhtään lasta ole poistunut omille teilleen.

Kun eräältä haastateltavalta nuorelta kysyttiin toistuvista karkureissuista ja sitä, suunniteltiin karkureissut etukäteen, hän kertoi seuraavasti:

”Ja kyl mä esim yhen kaverin kaa, oltii yhdessä laitokses, päätettiin vaa edellisenä päivänä, et lähetään huomenna yhteen kaupunkiin (kaupungin nimi on jätetty mainitsematta tunnistamisen vuoksi). Sitt me oltii sielä pitkään meijät haettiin takas sielt ja me lähettii seuraavana päivänä takas sinne.”

Lastensuojelun kentällä työskentelevien toimijoiden, kuten sijaishuoltopaikkojen, lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden, poliisin ja sosiaalipäivystyksen, huomiot viestittävät laitoksista luvatta poissa olleiden lasten määrän kasvusta ja samalla siitä, että karkulaiset kuormittavat virka-ajan ulkopuolella toimivaa palvelujärjestelmää. Kyselyssä haluttiin selvittää ilmiön ensisijaisesti kohtaavien lastensuojelulaitosten näkemystä lasten luvattomien poissaolojen kehittymisestä ilmiönä viimeisen vuoden aikana. 7,6 % kyselyyn vastanneista lastensuojelulaitoksista näki ilmiön lisääntyneen selvästi ja 17,7 % jonkin verran. Noin kolmasosa (29,1 %) laitoksista oli sitä mieltä, että ilmiö on pysynyt ennallaan. Vajaa puolet (45,6 %) laitoksista oli sitä mieltä, että lasten luvaton poissa oleminen ei ole lisääntynyt viimeisen vuoden aikana.

Koska kysely oli ensimmäinen laatuaan, ei vertailukohtaa ilmiön kehittymisestä luonnollisestikaan ole. Neljäsosa laitoksista on sitä mieltä, että lasten luvaton poissa oleminen on lisääntynyt viimeisen vuoden aikana. Toisaalta lähes puolet laitoksista on sitä mieltä, että luvatta poissa olleiden lasten määrä ei ole lisääntynyt. Kun tuloksia peilaa kentällä

toimivien ammattilaisten näkemyksiin, herääkin kysymys, voisiko luvaton laitoksesta poissa oleminen olla kasvava trendi. Toisaalta voi ajatella, että luvaton poissa oleminen saattaa olla keskittynyt tiettyntyyppisiin laitoksiin ja samoille lapsille. Edelleen tulokset voivat kertoa siitä, että luvaton poissa oleminen on aidosti yksilöllinen ilmiö, jonka taustatekijät ovat niin moninaiset, että ilmiö saattaa vaihdella voimakkaasti paikallisesti.

4.2 Luvattoman poissa olemisen taustalla olevat syyt

4.2.1 Laitosten ja sosiaalityön näkökulma

Ymmärtääksemme luvattonta poissa olemista ilmiönä on tärkeää tiedostaa sen taustalla vaikuttavat moninaiset nuoren elämäntilanteeseen ja elinympäristöön vaikuttavat tekijät. Laitoksesta luvatta poistuva nuori saattaa olla tunnekuohun vallassa ja reagoida spontaanisti hankalaan tilanteeseen karkaamalla. Joskus luvaton poissa oleminen voi taas olla pitkään ja huolella suunniteltu matka vapauteen. Ilmiön kohtaavalle aikuiselle luvaton poissa oleminen voi näyttäytyä protestina laitoksessa asumista kohtaan tai vastareaktiona esimerkiksi liikkumisvapauden rajoittamispäätökseen. Usein luvaton poissa oleminen saattaa kuitenkin olla merkki nuoren syvemmästä oirehdinnasta, johon tulisi paneutua. Selvityksessä luvattoman poissa olemisen taustalla olevia syitä kysyttiin laitoksilta kolmen kysymyksen avulla. Laitosten näkemyksiä luvattoman poissa olemisen syistä täydensivät lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden sähköpostihaastattelu sekä sellaisten täysi-ikäisten nuorten ryhmähaastattelu, joilla oli ollut sijoituskokemuksia.

Taulukko 4. Tärkeimmät syyt lapsen luvattomalle poissa olemiselle lastensuojelulaitoksesta. Laitosten näkemys (N).

Syy	Valintojen lukumäärä (N) laitosta
kavereihin liittyvät tekijät; nuori poistuu luvatta kavereiden luokse	50
nuoren päihteiden käyttö	46
nuoren psyykinen oirehdinta	35
nuoren käyttäytymisongelmat	30
nuoren perhetilanteeseen liittyvät tekijät, nuori poistuu luvatta perheen luokse	13
kyseessä on nuorten ryhmäilmiö	12
ristiriitatilanne nuoren ja henkilökunnan välillä	9
nuoren perhetilanteeseen liittyvät tekijät, nuorella on tullut riitaa perheen kanssa	8
ristiriitatilanne yksikön nuorten välillä	6

Huom.: Laitoksia pyydettiin kysymyksessä ympäröimään kolme tärkeintä syytä.

Taulukkoon 4 on koottu laitosten näkemykset luvattoman poissa olemisen taustalla olevista syistä. Vastausvaihtoehdot muodostettiin selvitystyön tekijöiden lastensuojelutyössä kohtaamien havaintojen, kirjallisuuskatsauksen ja eri lastensuojelun ammattilaisten kanssa käytyjen keskusteluiden pohjalta. Laitosten näkemyksen mukaan yleisin syy luvattomaan

poissa olemiseen on nuoren poistuminen kavereiden luokse. Laitoksessa nuorten mahdollisuudet nähdä vapaasti kavereita voivat usein olla rajalliset. Joskus sijaishuoltopaikan sijainti rajoittaa nuoren mahdollisuuksia nähdä kavereita. Myös laitoksen säännöt ja toiminnat vaikuttavat nuorten mahdollisuuksiin nähdä kavereitaan. Joskus sijoituksen tavoitteena voi olla nuoren irrottautuminen asosiaalisesta kaveriporukasta, johon osallistumista pyritään tietoisesti sijoituksen avulla rajoittamaan.

Laitoksille suhtautuminen lasten kavereihin on iso haaste. Toisaalta tulisi ylläpitää ja tukea lapsen luonnollisia, sijaishuoltopaikan ulkopuolisia, kaverisuhteita ja toisaalta turvata lapsen rauhallinen arki ja koulunkäynti. Törrönen ja Vauhkonen (2012, 97) viittaavat tutkimuksensa tuloksissa siihen, että sijaishuollon aikana nuorten sosiaaliset verkostot voivat rapautua. Sijoituksen aikana lasten ja nuorten tukena ovat tavallisesti laitoksen työntekijät. Laitoksesta itsenäistyvän nuoren elämässä sosiaalisissa suhteissa puolestaan korostuu perheen ja ystävien merkitys (mt.). Näin ollen sijaishuollon tavoitteena tulisi olla myös nuorelle tärkeiden ystävyysuhteiden tukeminen ja ylläpito. Tilanne on sijaishuollossa haastava, ja tämän selvityksen tulokset siitä, että kaverit ovat laitosten näkemyksen mukaan merkittävin syy luvattomalle poissa olemiselle, kertovat nähdäksemme tarpeesta kehittää sijaishuollossa käytänteitä nuorten ja heidän laitosten ulkopuolisten ystäviensä suhteiden vaalimiseksi.

Laitosten näkemykset luvattoman poissa olemisen syistä kertovat karkaavien nuorten pahasta olost. Kavereiden jälkeen yleisimmät syyt luvattomaan sijaishuoltopaikasta poissa olemiseen koskivat nuorten päihteiden käyttöä, psyykkisiä ongelmia ja käyttäytymisen ongelmia. Syyt koskevat juuri niitä tekijöitä, joihin sijoituksella kodin ulkopuolelle haetaan usein myönteistä muutosta. Usein oirehtivat nuoret kokeilevat omia ja laitoksen rajoja karkaamalla pian sijoituksen alkamisen jälkeen. Tilanteesta voi tulla haasteellinen ja nuorten kasvulle ja kehitykselle vaarallinen, jos nuoren karkailu jatkuu säännöllisenä. Karkaamisesta on saattanut tulla nuorelle vuosien varrella opittu tapa väistää ristiriitatilanteita. Osa suomalaisista lastensuojelulaitoksista on kehittänyt osaamistaan tukemaan niin sanottuja vaikeasti, esimerkiksi juuri karkaamalla, oirehtivia nuoria. Tällöin laitoksen toiminnassa korostuu saatavilla olevien aikuisten normaalia suurempi määrä sekä arjen ennakoiminen siten, että mahdollisuudet karkaamiseen on minimoitu.

Selvityksen tulokset ovat yhteneväisiä yhdysvaltalaisen tutkimuksen (Courtney et al. 2005, 38) kanssa. Sen mukaan suurimmassa riskiryhmässä karata ovat sijoitetut lapset, joilla on mielenterveys- tai päihdeongelmia ja takanaan useita sijoituksia ja jotka ovat yli 12-vuotiaita.

Useat laitokset olivat maininneet yhdeksi tärkeäksi syyksi lapsen perhetilanteen ja nuoren karkaamisen omaan kotiinsa perheen luokse. Sijaishuoltopaikka kasvuympäristönä on usein toisenlainen kuin koti, eikä sitä voida verrata kotiolosuhteisiin. Laitoksessa on useita lapsia, joilla kaikilla on yksilölliset perusteet asua kodin ulkopuolella. Lapset eivät ehkä kotiudu laitosympäristöön ja saattavat kokea vaikeana, ettei heillä ole päivittäistä kontaktia omiin vanhempiinsa. Jotkut lapset ikävöivät vanhempiaan ja sisarusiaan tai ovat huolissaan heidän tilanteestaan kotona. Lasten on totuttava päivittäin työvuoroissa oleviin henkilökuntaan kuuluviin aikuisiin sekä muihin sijaishuoltopaikassa asuviin lapsiin. Lapsi voi joutua laitoksessa myös lojaliteettiristiriitaan suhteessa vanhempiin.

Joskus luvattomassa poissa olemisessa on kyse laitoksessa asuvien lasten ryhmäilmioista. Joku lapsista saattaa vetää muut mukanaan karkureissulle. Joskus taas tyytymättömyys laitoksen sääntöihin saattaa aiheuttaa kollektiivisen vastalauseen, joka purkautuu karkaamalla.

Selvitystä varten haastatelluilla lastensuojelun sosiaalityöntekijöillä oli samankaltaisia näkemyksiä luvattoman poissa olemisen taustalla olevista syistä:

”Nuorten pitkään jatkunut kuljeskelu ja itsenäiseen aikuisen valvonnan ulkopuolella olevaan toimimiseen nuoresta asti oppinut. Ihmissuhdeasiat, päihderiippuvuus, rikolliseen toimintaan osallistuminen. Laitoksen asettamat rajat koetaan kestävämmäminä, eikä nuori ole kiinnittynyt laitoksen aikuisiin. Välillä kyseessä on se että lasta on laitoksessa kaltoinkohdeltu.”

Sosiaalipäivystys kohtaa luvatta poissa olevia nuoria virka-ajan ulkopuolella. Selvitykseen haastatellun sosiaalipäivystyksen työntekijän näkemykset luvattoman poissa olemisen syistä ovat yhteneväiset laitosten näkemyksen kanssa. Hän nostaa esiin myös ristiriidat nuoren ja sijoituspaikan välillä:

”Menojalka vipattaa’. Voi olla että sääntöihin totumatonta ahdistaa. Tekee mieli päästä vanhojen kavereiden kanssa oleskelemaan, päihdeongelmaisilla päihteet houkuttaa. Karkaaminen on myös jännää. Joskus voi olla sukset pahasti ristissä sijoituspaikan kanssa eikä nuori ole millään muotoa halukas palaamaan sijoituspaikkaansa. Tällöin lasta kuullaan ja asia kirjataan lastensuojelun tietojärjestelmään, jotta lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä voi selvittää tarkemmin syitä ja taustoja siihen, miksi lapsi itse ajattelee sijoituspaikan olevan hänelle sopimaton.”

Laitosten näkemyksiä luvattoman poissa olemisen taustalla olevista tekijöistä kartoitettiin myös sijoitusprosessiin liittyvällä kysymyksellä. Taulukkoon 5 on koottu laitosten näkemykset luvattomaan poissaoloon vaikuttavista sijaishuoltoprosessin tekijöistä.

Taulukko 5. Luvattomaan poissaoloon vaikuttavat tekijät.

Tekijä	Valintojen keskiarvo
lapsi on vastustanut sijoitusta	2,9
lapsen sijoitus myöhäisessä teini-iässä	3,6
vanhemmat ovat vastustaneet sijoitusta	4,5
lasta ei ole valmisteltu tarpeeksi tulevaan sijoitukseen	4,8
sijoituspaikka ei vastaa lapsen tarpeisiin	5,2
sijoitus tapahtuu kiireellisenä	5,8
vanhempia ei ole valmisteltu tarpeeksi tulevaan sijoitukseen	5,8
sijoitus ei ole ollut lapsen edun mukainen	6,9
puutteet yksikön omassa toiminnassa	7,4
luvattomia poistumisia ei ole käsitelty riittävästi lapsen sosiaalityöntekijän kanssa	8
lapsen nuori ikä, alle 10 v	10

Huom.: Laitoksia pyydettiin kysymyksessä numeroimaan vaihtoehdot tärkeysjärjestyksessä. Näin ollen tärkeimmällä taustatekijällä on pienin keskiarvo.

Laitosten näkemykset luvattomaan poissaoloon vaikuttavista sijaishuoltoprosessin tekijöistä kertovat huolellisen huostaanottoprosessin tärkeydestä. Ihannetilanteessa lapsen sijoitus on huolella mietitty ja lapsen sekä vanhempien kanssa pitkälle työstetty. Sijaishuol-

topaikkaan on käyty tutustumassa ja se on todettu sopivaksi. Hyvin työstetty sijoitus edesauttaa sekä lapsen että vanhempien sitoutumista yhteistyöhön laitoksen kanssa. Laitokset näkivät merkittävänä karkaamisen taustatekijänä sekä lapsen että vanhempien vastustuksen sijoitusta kohtaan. Tulosten perusteella voidaan myös olettaa, että kiireellinen sijoitus myöhäisessä teini-ikässä on riski laitoksesta karkaamiselle (vrt. myöhäisellä iällä tapahtuvan sijoituksen riskeistä myös Kestilä et al. 2012; Hiitola 2009).

4.2.2 Nuorten näkökulma

Laitoksia pyydettiin kyselyssä nimeämään viisi yleisintä nuorten kertomaa syytä luvattomalle poissaololle. Vastaukset koodattiin aihepiireittäin ja luokiteltiin sopivien yläluokkien alle. Luokat on koottu taulukkoon 6.

Taulukko 6. Nuorten esiin tuomat yleisimmät syyt luvattomalle poissa olemiselle. Laitosten kokoamat.

Syyt	Luokan vastaukset (N)
laitoksen ulkopuoliset vetovoimatekijät	93
nuoren omaan vointiin liittyvät tekijät	77
laitokseen liittyvät syyt	66
impulssiteko	42
vapauden kaipuu	31

Laitosten esiin tuomat nuorten näkemykset painottuivat osittain samoin kuin laitosten aikuisten näkemykset luvattoman poissaolon syistä. *Laitoksen ulkopuolisista vetovoimatekijöistä* suurin osa (70 mainintaa) koski nuorten halua hengata ja bilettää kavereiden kanssa. Nuoret halusivat myös huolehtia kavereistaan. Nuoret olivat myös huolissaan kotiväestään (14 mainintaa) ja halusivat karata perheen luokse. Osa nuorista (5 mainintaa) oli riitautunut vanhempien kanssa ja karannut sen vuoksi kotoa. Joskus nuoret poistuivat luvatta poika- tai tyttöystävän luokse (4 mainintaa).

Nuoren omaan vointiin liittyvistä syistä nousivat esiin nuorten halu tai tarve saada päihteitä (47 mainintaa) ja yleinen ahdistus, vitutus ja tylsyyt (30 mainintaa). *Laitokseen liittyvistä syistä* valtaosa (31 mainintaa) koski laitoksen liian tiukkoja sääntöjä. Osa nuorista karkasi myös siksi, ettei yleisesti halunnut asua laitoksessa (18 mainintaa). Laitokseen liittyviä karkaamisen syitä olivat myös ristiriidat henkilökunnan kanssa (8 mainintaa) ja ristiriidat laitoksen muiden nuorten kanssa (5 mainintaa).

Nuorten näkemykset luvattoman poissaolemisen syistä nostavat esiin karkaamisen myös suunnittelemattomana ja harkitsemattomana *impulssitekona*. Tällöin nuoret eivät osanneet tai halunneet selittää karkaamisen syitä (12 mainintaa), karkasivat ”huvin vuoksi” (14 mainintaa) tai hetken mielijohteesta (7 mainintaa). Karkaamistilanteeseen myös ikään kuin ajaututtiin kännykän toimimattomuuden tai bussista tai junasta myöhästymisen vuoksi (9 mainintaa).

Selvitystä varten haastatellut nuoret aikuiset, joilla oli ollut kokemusta sijaishuollosta, toivat haastattelussa esiin paha olo luvattoman poissaolon taustalla. Paha olo oli vaikeasti määriteltävissä, ja laitoksessa siihen suhtauduttiin ymmärtämättömästi:

”No yleensä just se, et oma olo oma olo ja se se niinku se se kokonais filis ja kokonais tunne, mikä sul on siel laitoksessa ollessas. Jos sua ahistaa siel koko ajan ja tälleen. Jos se tuntuu, et sä et pysty puhuu kenellekään näin, niin suthan periaatteessa niinku ajetaan siihen tilanteeseen, et sust tuntuu et sun on pakko lähtee sieltä. Ja sitte ku sust tuntuu eka, et sut on ajettu siihen tilaan, nii sust tuntuu viel naurettavammalt, et sua rankastaa siitä, et sut on ajettu siihen tilaan, sit sä oot toteuttanut ittees sil tavalla, ku sä et oo nähnyt mitään muuta vaihtoehtoo siinä. Sit se koetaan niinku kapinana ja rangaistavana tekona, eikä avunpyyntönä ja semmosena niinku, et siitä pitäis rupee huolehtii vähän enemmän. Ei mä en tarkota huolestua vaan huolehtia...”

Haastatelluilla nuorilla oli näkemys siitä, että halu olla luvatta poissa sijaishuolto paikasta on oire pahasta olost, joka laitoksen työntekijöiden pitäisi ottaa vakavammin huomioon:

”Siis toi, just mitä sä sanoit. Eiks se oo mielenkiinnost, et on olemassa nuoria, ketkä halua lähtee jostain paikasta, mis niitten.. sen paikan pitäis olla semmonen mesta, mis ne saa apua. Ne halua lähtee sielt ikiajoiks pois! Eiks se oo joku merkki jo sillon, et siel on jotain tosi pahasti pielessä. Niinku, et ja kuitenkin sillon keskitytään enemmän siihen, et nää nuoret ei halua apua. Se nähään heti semmosena. Eiks se oo enemmänkin suurempi huuto avulle?”

Toisaalta nuoret näkivät luvattoman poissaolon ikään kuin seikkailuna vapauteen, joka kuuluu sijoitusprosessiin. Karkeaaminen oli asia, joka ei niinkään kaduta:

”Et siis, mun mielest niist on ehkä kumminki... noon ehkä ne filikset, mis on niinku eniten se olo, et siit huomaa, se ihminen joka on hatkannu ja kertoo sitä stooriaan, nii sil on semmonen olo, et vitsi nyt mä oon niinku eläny kunnolla. Se on jotenkin niinku just se vapaus, jonka sä itse niinku... sä murtaudut ulos vankilasta, josta sä niinku... tota... pidät sen pienen seikkailun ja sen jälkeen sut tuodaan suunnilleen niinku poliisin kanssa todaan takasin sinne, että nyt selliin siitä. Et jotenkin tuntuu, et kumminki ne ihmiset jotka on hatkannu, nii ei niit oo niinku missään vaiheessa kaduttanut se. Ainakaan... emmä ainakaan niinku... varsinkin, vaik okei, vaikka ne rangaistukset ärsyttää, et okei nyt mun pitää ollakkii sisällä, niinku joku aikaa, mut et niinku kyl, emmä oo niinku koskaan kuullu, et voi vitsi, et ei ois pitänyt hatkata.”

Nuorilla on näkemys siitä, että karkaamista ei liene mahdollista koskaan kokonaan ehkäistä, mutta sitä voidaan vähentää kiinnittämällä huomiota nuorten arkeen laitoksessa:

”Mut siis loppupeleissä se on vaan, niinku et ainoo tapa, miten hatkaaminen loppuu, on niinku, et voidaan jotenki välittää semmonen tunne nuorille, et niil niinku on jonkun näkönen vapaus siel laitoksessa. Tai tehään vaan niist laitoksist niin mukavii paikkoi, et niist ei haluu lähtee, et kyl muuten varmasti tulee aina hatkoi, ku kuitenkin lastensuojelus tietyl taval on se vallan aspekti ja sun vapaus on jossain määrin menny, niin kyl varmasti tosi moni niinku... On se semmonen ultimaattinen tavallaan vapauden niinku omiin käsiin ottaminen ja kylhän se niinku, emmä tiä, mulle ainakin vapaus on elämän tärkein asia ni...”

Tulosten perusteella näyttää siltä, että luvattoman poissaolemisen taustalla olevat syyt ovat moninaiset ja yksilölliset. Karkureissuja tulisikin laitoksissa käsitellä yksilöllisesti ja pyrkiä yhdessä nuoren kanssa käymään läpi karkaamiseen johtaneet syyt. On tärkeää erottaa hetken mielijohteesta tapahtuva, ikään kuuluva vapauden tavoittelu aidosta pahasta olostä, joka voi juontua esimerkiksi juurettomuudesta ja tunteesta, ettei kuulu mihinkään. Nähdäksemme luvattomia poissaoloja ei voi siis niputtaa automaattisesti kiellettäviksi tapahtumiksi, joista seuraa kaikille yhtäläinen seuraamus. Samaan lopputulokseen ovat tulleet myös Courtney et al (2005), joiden haastattelemat laitoksista karanneet nuoret kertoivat karkaamisen syiden olevan moninaiset. Osa kertoi hetken päähänpistosta johtuvista karkureissuista. Osa nuorista taas koki itsensä ulkopuoliseksi ja sijaishuolto- paikkaansa kuulumattomaksi ja etsi karkureissulta jotakuta tai jotain, mihin kuulua (mt.).

4.3 Luvattoman poissa olemisen ennakointi ja laitosten resurssit

Lapsen luvaton poissa oleminen laitoksesta tulee usein eteen yllättäen. On tärkeää, että laitoksella on tällaisessa tilanteessa yhdessä sovitut toimintamallit ja ohjeet. Vuorossa oleva(t) työntekijä(t) on avainasemassa käynnistäessään lapsen etsinnät ja pohtiessaan sopivia toimenpiteitä. Kyselyyn osallistuneet laitokset vaikuttavat varautuneen luvatta poistumistilanteisiin verrattain hyvin. Kolme neljästä (75 %) laitoksesta vastasi, että niiden yksiköissä on laadittu kirjalliset ohjeet tilanteisiin, joissa lapset ovat luvatta poissa sijaishuoltopaikkaan. Lähes joka viidennessä (18,8 %) laitoksessa kirjalliset ohjeet olivat parhaillaan tekeillä. Vailla ohjeita ilmoitti olevansa 6,2 % laitoksista.

Vaikka luvaton poissa oleminen tulee usein yllätyksenä, niin lastensuojelulaitoksille on kerääntynyt hiljaista tietoa karkaamista ennakoivista merkeistä. Lapsi saattaa olla hermostunut ja olla tiiviisti puhelimen tai netin välityksellä yhteydessä laitoksen ulkopuolelle. Supattelu laitoksen lasten kesken saattaa myös ennakoita luvattonta poissa olemista. Jos lapselta on evätty meno hänelle tärkeään, mutta aikuisten näkökulmasta riskialttiiseen tapahtumaan, juhliin tai kotilomille eikä lapsi ole asiaa hyväksynyt, on luvattoman poissa olemisen riski jälleen suurempi. Laitosyksiköissä asuu tavallisesti seitsemän lasta, joiden arjen tukena esimerkiksi iltavuorossa on laitoksen ja tilanteen mukaan yleensä 2–3 ohjaajaa. Laitoksen arkiset askareet, kuten ruoanlaitto, harrastuksiin kuljettaminen ja kaupassa käyminen sekä lasten kanssa oleminen, vievät pääosin vuorossa olevien aikuisten ajan. Karkaamisuhan

ennakointi toimii parhaiten luonnollisesti vuoron aikuisten määrää lisäämällä, mikä puolestaan on resurssikysymys. Karkaamista voidaan ehkäistä myös pukemalla lapselle sanoiksi aikuisen huomaamat seikat. Lapsen kanssa on hyvä myös puhua avoimesti hatkareissun seurauksista ja riskeistä, jotka kuitenkin ovat mielihyvän ja vapauden tunnetta suuremmat.

Kyselyyn vastanneista laitoksista noin kolmasosa (31,3 %) kuvasi yksikön resursseja toimia luvattomia poissa olemisia ehkäisevästi heikoiksi. Kyselyssä heikko varautuminen oli määritelty siten, että laitoksen toiminnassa tiedostetaan luvattoman poissa olemisen olevan mahdollisuus, mutta käytännössä lapsen poistumista ei pystytä ehkäisemään. Hieman yli kolmannes (37,5 %) laitoksista koki ennaltaehkäisevät resurssinsa kohtalaisiksi. Sellaisten lasten hoitoon, joiden luvattoman poistumisen uhka on ilmeinen, on kehitetty toimintamalleja, ja lapsen tueksi pyritään järjestämään lisää aikuisen valvontaa. Hieman vajaa kolmannes (31,3 %) laitoksista koki resurssinsa toimia luvattonta poissaoloa ehkäisevästi hyväksi. Tämän vaihtoehdon mukaan luvattoman poissaolon uhka kyetään tavallisesti ennakoimaan ja lapsen tueksi on aina tarvittaessa tarjolla lisäresursseja. Vastausten hajautuminen kuvaa nähdäksemme luvattoman poissaolon ilmiön moninaisuutta ja samalla haastavuutta varautua karkaamistilanteisiin. Resurssit vaihtelevat vielä verrattain paljon laitospöytätyöskentelyssä.

Laitoksille on kertynyt toimintavuosien myötä runsaasti hyviä käytäntöjä luvattoman poissaolon ehkäisemiseksi. Ehkäiseviä toimia selvitettiin kyselyssä avoimen kysymyksen avulla. Vastauksia yhdisteltiin sopivien yläotsikoiden alle ja otsikoita puolestaan yhdisteltiin edelleen siten, että vastauksista hahmottui selviä luokkia. Selvästi eniten mainintoja (40) tuli luokan *"Motivoivat keskustelut ja seuraamusten sääntely"* alle. Vastauksissa kuvattiin ehkäisevien keskusteluiden ja siihen liittyvien sääntöjen ja seuraamusten auki puhumista nuorten kanssa:

"Päivittäiset keskustelut nuoren kanssa. Pyritään motivoimaan omaan kuntoutumiseen."

"Pyritään keskustelun kautta tuomaan esille, ettei nuoren tarvitse hatkailla kaljoittelun tai myöhästymisen takia."

Osassa vastauksista pohdittiin seuraamusten roolia karkailun ehkäisemisessä. Vastaukset korostivat sitä, että seuraamusten tulisi olla oikein mitoitettuja, ja pahimmillaan liian tiukat seuraamukset vain aiheuttavat lisää karkaamisia. Sopivan tasapainon löytäminen laitoksen arjessa koettiin kuitenkin haastavaksi:

"Liian tiukkojen rajojen asettamisen välttäminen nuorelle, sellaisten joita tämä ei realistisesti pystyisi noudattamaan koska on esim. tottunut viipymään pitkään ulkona. Tätä on kuitenkin vaikea arvioida, sillä vaikutus saattaa olla myös päinvastainen, eli nuori tulkitsee rajat 'löysiksi' ja ajattelee, ettei niitä tarvitse noudattaa. Samoin voidaan ehkäistä uudelleen poistumista välttämällä liian kovia sanktioita 'hatkareissuista', eli ei esim. niin pitkää liikkumisvapauden rajoittamista, että se tuntuu nuorelta ylitsepääsemättömän pitkältä ja aiheuttaa sitten uuden luvatta poistumisen."

"Hatkasta ei sanktioida, vaan se puretaan muuten. Sanktioimalla vain pidennetään hatkareissua."

Toiseksi eniten mainintoja (28) tuli luokkaan *"Valvonta ja ennakointi"*. Vastauksissa nousi esiin kontrollipainotteinen ennakointi sekä työntekijöiden että teknisten valvontalaitteiden avulla. Vastaukset korostivat karkaamistilanteen ennakointia nuorten voinnin ja menemisten tarkkailun avulla:

"Pysyvä tietoisuus siitä missä kunkin nuoren kulloinkin tulee olla, havainnointi ja ennakointi, nuorten käyttäytymisen päivittäinen arviointi, tekninen valvontalaitteisto."

"Joskus auttaa vain silkka valvonta."

Seuraavaksi eniten mainintoja (27) tuli luokan *"Ajan antaminen ja luottamuksellisen suhteen muodostuminen"* alle. Tämä luokka eroaa edellisestä siinä, että vastauksissa korostui keskusteluiden lisäksi luottamuksellisen suhteen muodostaminen nuoreen ja juuri nuorelle itselleen suunnattu aikuisen jakamaton huomio:

"Yhteiset keskustelut ja hetket ennen tilanteen syntymistä. Tavoitteena luoda luottamus ja kunnioitus molemminpuoliseksi, niin että luvaton poissa olo "hävettäisi" eikä nuori oma-aloitteisesti haluaisi lähteä."

"Aikuisen välittävä huolenpito, nuoren kuulluksi tuleminen."

Myös *"Perheen, läheisten ja kavereiden huomioiminen"* nähtiin tärkeäksi (16 mainintaa). Vastaajien näkemyksen mukaan on tärkeää ottaa perhe mukaan lapsen sijaishuoltoprosessiin ja oppia tuntemaan myös muu lapsen verkosto. Yhteistyön perheen ja muun lapsen lähiverkoston kanssa nähtiin purkavan auki karkaamisjännitteitä:

"Perhetyöllä on iso merkitys."

"Toiminnan tulee olla lapsesta riippumatta lapsilähtöistä ja vanhemmat ja verkostot mukaan ottavaa, näin saadaan tärkeiden ihmisten kanssa tarvittavat kontaktit niin ettei ainakaan sen vuoksi tarvitse hatkata."

Perheen ja läheisverkoston lisäksi myös nuoren sitouttaminen laitokseen on tärkeää. Sitouttaminen onnistuu parhaiten silloin, kun laitos vastaa sijoituspaikkana riittävästi nuoren tarpeisiin. Luokkaan *"Nuoren sitouttaminen ja sijaishuoltopaikan oikea valinta"* tuli 12 mainintaa. Vastauksissa korostui sijaishuoltopaikan huolellinen valinta ja nuoren sitouttaminen laitoksen arkeen ja sääntöihin heti sijoituksen alkaessa:

"Huolellinen valmistelu sijoituksessa/sijaishuoltopaikan valinnassa."

"Kerrotaan ja selvitetään tarkasti yksikön säännöt ja sitoutetaan nuori niitä noudattamaan."

"Sijoituksen syyn ja tavoitteiden aukaiseminen."

Monet lastensuojelulaitokset korostavat toimintansa yhteisöllisyyttä, joka nähdään merkittävänä lapsen sijaishuollon onnistumista tukevana tekijänä. ”Yhteisöllisyys ja myönteinen ilmapiiri” saivat 11 mainintaa vastauksissa:

”Positiivisen tunnelman ylläpitäminen talossa ehkäisee parhaiten luvattomia poissaoloja. Nuori ei koe sijoituspaikan olevan niin negatiivinen, joten sinne helpommin palaakin.”

”Yhteisön muiden nuorten tuki, toiset nuoret tsemppaavat ko. nuorta jaksamaan, ettei nuori tekisi mitään hölmöä.”

”Työntekijämäärän lisääminen” sai 10 mainintaa avoimissa vastauksissa. ”Henkilökunnan koulutus” koettiin tärkeäksi ennaltaehkäiseväksi toimeksi viidessä (5) vastauksessa. ”Tilanteen läpikäynti jälkeen päin” sai ehkä hieman yllättäen vain kaksi (2) mainintaa.

Lasten sijoitusprosessista vastuun kantavat sosiaalityöntekijät olivat samoilla linjoilla pohtiessaan haastattelussa karkaamista ennaltaehkäiseviä tekijöitä:

”Riittävän hyvin toteutunut nuoren laitokseen kiinnittyminen. Aikuisten yhtenäinen näkemys siitä mikä on nuorelle parasta, yhteistyö huoltajien kanssa. Laitoksen kulttuuri, miten muut nuoret ovat kiinnittyneet, mitä karkailusta seuraa vai seuraako mitään. Olemattomat rangaistukset ja toisaalta todella tiukat ja ehdottomat sanktiot ovat kumpikin huonoja.”

Ehkäisevän toiminnan lisäksi on tärkeää, että laitoksella on tarvittavat resurssit toimia luvattoman poissaolon tapahduttua. Luvaton poissa oleminen on riskialtista lapsen hyvinvoinnin kannalta, ja nopea toiminta on usein välttämätöntä. Laitoksen arjessa luvaton poissa oleminen merkitsee myös lisää työtehtäviä. Nuoren perheeseen ja muuhun lähiverkostoon otetaan yhteyttä. Nuorta on yleensä syytä lähteä etsimään autolla tai kävellen tilanteen mukaan. Myös yhteydenpito viranomaisverkostoon on tärkeää. Laitokset kokivat resurssinsa toimia luvattoman poissaolon tapahduttua selvästi paremmiksi kuin resurssit toimia ennaltaehkäisevästi. 57 % laitoksista ilmoitti resurssinsa hyväksi toimiessaan luvattoman poistumisen tilanteissa. Hyvin resursoituilla laitoksilla on mahdollisuus järjestää aina yksi tai useampi ihminen luvatta poissa olevan nuoren etsimiseen, kuljettamiseen ja viranomaisyhteistyöhön. 33,5 % laitoksista koki resurssinsa toimia kohtalaisiksi. Näissä laitoksissa päivystäjä tai muu lisätyöntekijä tulee tarvittaessa paikalle. 9,5 % laitoksista koki resurssinsa heikoiksi, sillä vuorossa olevien aikuisten on huolehdittava muista talon lapsista.

4.4 Toimintakäytännöt luvattoman poissaolon jälkeen

4.4.1 Yhteydenotot eri tahoihin

Lapsen poistuttua luvatta sijaishuoltoapaikastaan henkilökunta ottaa yhteyttä hätäkeskukseen, poliisiin, sosiaalipäivystykseen ja vaihtelevasti muihin viranomaisiin, kuten terveydenhuollon viranomaisiin. Sijaishuoltoapaikoista 39 prosenttia ilmoitti olevansa aina yhteydessä hätäkeskukseen, kun lapsi oli luvatta poissa sijaishuoltoapaikastaan. Sen sijaan 6,8 prosenttia ei ilmoittanut karkuun lähteneestä lapsesta koskaan hätäkeskukseen. Poliisiin ilmoitti

olevansa aina yhteydessä 37,9 prosenttia sijaishuoltopaikoista. Sosiaalipäivystykseen sijaishuoltopaikat olivat olleet yhteydessä ylivoimaisesti eniten eli 59,1 prosentissa karkureissuista. Sen sijaan oli myös niitä sijaishuoltopaikkoja, jotka eivät ilmoittaneet sosiaalipäivystykseen lapsen katoamisesta koskaan (6,1 %) tai ilmoittivat harvoin (6,1 %).

Lähes kaikki kyselyyn vastanneista sijaishuoltopaikoista (93,1 %) olivat yhteydessä lapsen omaan sosiaalityöntekijään. Ainoastaan pieni osa (6,9 %) sijaishuoltopaikoista ei katsonut aiheelliseksi ilmoittaa lapsen omalle sosiaalityöntekijälle lapsen katoamisesta. Eräs haastatelluista sosiaalityöntekijöistä totesi:

”Tiedon tulisi tulla laitoksen kautta, mutta tämä ei valitettavasti tällä hetkellä kaikkien laitosten kohdalla toimi.”

Kyselyyn vastanneista sijaishuoltopaikoista 20,5 prosenttia ilmoitti olevansa joskus yhteydessä terveydenhuoltoon. Terveydenhuollolla tarkoitettiin kysymyksessä esimerkiksi terveyskeskuspäivystystä tai ambulanssia. Osa taas kertoi olevansa yhteydessä terveydenhuoltoon harvoin, ja 23,1 prosenttia vastasi, ettei ole lapsen karkaamistilanteissa koskaan yhteydessä terveydenhuoltoon. Jotkin sijaishuoltopaikoista mainitsivat olevansa yhteydessä lapsen kavereihin, tuttaviiin, sukulaisiin, kouluihin sekä oman sijaishuoltopaikan laitoksen johtoon. Lähes kaikki sijaishuoltopaikat pitivät tärkeänä ilmoittaa lapsen karkureissusta vanhemmille. Sijaishuoltopaikoista 98,7 % ilmoitti olevansa aina yhteydessä vanhempiin nuoren poistuttua laitoksesta luvatta. Ainoastaan 1,3 % laitoksista ilmoitti olleensa harvoin yhteydessä vanhempiin.

Lapsen maailman toimittaja Sirpa Palokari on haastatellut artikkeliinsa Omille teilleen vanhempaa konstaapelia Sami Isoniemeä, jolla on omakohtainen kokemus sijaisperheessä asumisesta. Isoniemi korostaa, että ”sijaishuoltopaikan henkilökuntakin ryhtyy toimeen lapsen lähdettyä karkureissulle. Henkilökunta soittaa lähipiirille ja hakee lapsia tutuista paikoista”. (Palokari 2012, 32.) Myös sosiaalityöntekijät ovat kokeneet osan vanhemmista olevan huolissaan omasta lapsestaan ja pitävät sen vuoksi tiivistäkin yhteyttä sekä sijaishuoltopaikkaan että sosiaalityöntekijään.

Laitosten toimintaa luvattoman poissaolon jälkeen selvitettiin myös avointen kysymysten avulla. Kysymykseen vastasi 75 laitosta. Lähes kaikissa avoimissa vastauksissa oli samanlainen toimintamalli. Ensin pyritään olemaan yhteydessä luvatta poissa olevaan lapseen puhelimitse. Tämän jälkeen ollaan yhteydessä vanhempiin ja tarvittaessa sosiaalipäivystykseen ja poliisiin. Lähes kaikissa vastauksissa oli myös maininta siitä, että laitoksen työntekijät lähtivät etsimään karanneita lapsia. Aikataulut vaihtelivat vastauksissa siten, että nuorempien lasten kohdalla yhteyttä viranomaisiin otettiin selvästi nopeammin ja nuorten kohdalla pyrittiin ensin selvittämään tarkemmin nuoren olinpaikkaa kavereilta, perheeltä ja muilta laitoksen nuorilta. Vastauksista nousi esiin myös vaihteleva virka-apupyynnön tekemisen käytäntö. Osa laitoksista tiedosti, että virka-apupyynnön tekee virka-aikana lastensuojelun sosiaalityöntekijä ja virka-ajan ulkopuolella sosiaalipäivystyksen sosiaalityöntekijä. Osa laitoksista kertoi tekevänsä virka-apupyynnön itse.

4.4.2 Virka-apupyynnön liittyvät monet käytännöt

Lapsen Maailmassa 10/2012 on toimittaja Palokarin kirjoittama artikkeli, jossa kerrotaan laajasti karkaamisilmiöstä sekä sijaishuoltopaikoista karanneiden lasten syistä lähteä karkumatkalle ja siitä, mitä tapahtuu karkumatkoilla. (Lapsen Maailma 10/2012, 28.) Lapsen karkaaminen sijoituspaikastaan herättää sijaishuoltopaikan henkilöstössä, vanhemmissa, sosiaalityöntekijöissä ja muissa viranomaisissa vahvoja tunteita, kuten suuttumusta, mutta ennen kaikkea huolta lapsen karkumatkan aikaisesta turvallisuudesta. Seuraavassa eräs selvitykseen osallistunut sosiaalityöntekijä kertoo niistä tuntemuksista, joita lapsen karkaaminen hänessä on aiheuttanut.

”Järkytystä, huolta, turhautumista, ajoittain myös keinottomuutta.”

Monet toimijat toivoivat, että virka-apupyynnön liittyvää ohjeistusta voitaisiin helpottaa ja yksinkertaistaa etenkin niissä tilanteissa, joissa lapsesta pitäisi saada tehtyä virka-apupyynnö nopeasti. Monet kyselyyn vastanneista kritisoivat virka-apupyynnöjen tekemiseen liittyvää ohjeistusten kirjavuutta ja epäselvyyttä. Vastaajat kokivat, että virka-apupyynnöjen tekemiseen ei ole selvää ohjeistusta, eikä hätäkeskuksilla ja erityisesti poliiseilla ole tietoa siitä, kuka vastaa mistäkin. Epäselvyyttä oli myös siitä, milloin virka-apupyynnöt pitäisi tehdä ja kenelle. Monet vastaajat, erikoisesti sijaishuoltopaikat, esittivät, että sijaishuoltopaikoilla pitäisi olla oikeus tehdä itse virka-apupyynnö. Lainsäädännön näkökulmasta virka-apupyynnöä ei kuitenkaan ole mahdollista laatia yksityisissä sijaishuoltopaikoissa. Yksityisten sijaishuoltopaikkojen henkilökunnalla ei ole viranomaisen asemaa eikä näin ollen toimivaltaa tehdä virka-apupyynnöä lapsen katoamistilanteissa. Selvitystä varten haastateltu sosiaalipäivystyksen työntekijä on huomannut asian käytännön työssä:

”Yksityisistä laitoksista ja perhekodeista poliisi ei ota etsintäpyynnöä vastaan, koska katsovat, ettei laitoksen työntekijä ole toimivaltainen viranomainen, eikä hänellä ole oikeutta tehdä virka-apupyynnöä.”

Poliisin virka-apu lastensuojelulain nojalla sijoitettujen lasten tavoittamiseksi -ohjeessa 2020/2012/312 otetaan kantaa siihen, ettei sosiaalihuollon viranomaisen toimivaltaa voi valtakirjalla delegoida yksityisille sijaishuoltopaikoille. Perustuslain 124. §:n mukaan merkittävää julkisen vallan käyttöä sisältäviä tehtäviä voidaan kuitenkin antaa vain viranomaisille.

Vastauksissa ehdotettiin, että koko maahan laadittaisiin selkeä ja yhtenäinen kaikkia toimijatahoja koskeva lapsen katoamiseen liittyvä yhteinen toimintamalli sekä viranomaisia koskeva yhteinen ohjeistus. Yhteinen valtakunnallinen toimintamalli ja ohjeistus takaisivat yhtenäiset toimintatavat kaikille viranomais- ja toimijatahoille. Vastaajat esittivät virka-apupyynnön muunkinlaisia toiveita kuin yhtenäiset ohjeet ja toimintatavat. Esimerkiksi monet vastaajista olisivat halunneet liittää virka-apupyynnön lapsen valokuvan. Puutteena pidettiin sitä, että tehtyyn virka-apupyynnön ei voida liittää sijaishuoltopaikasta poistuneen lapsen valokuvaa.

Vastauksissa oli selvästi havaittavissa, että virka-apupyynnö ja katoamisilmoitus sekä niihin liittyvät vastuut sekoittuivat jonkin verran keskenään. Jostain sijoituspaikasta ilmoitettiin tehtävän poistumisilmoitus hätäkeskukseen. Katoamiseen liittyvään termistöön liittyi hämmennystä ja epäselvyyttä: puhuttiin rinnakkain virka-avusta, etsintäkuulutuksesta, poistumisilmoituksesta ja katoamisilmoituksesta, joita kaikkia ilmeisesti tarkoitettiin käytettävän niissä tilanteissa, kun lapsi on poistunut luvatta sijoituspaikastaan.

Virka-apuun liittyvässä ohjeistuksessa on koko maassa selvästi erilaisia käytäntöjä eri viranomaisten kesken. Kenen vastuulla on tehdä virka-apupyynnö ja kuka virka-apupyynnön tekee virka-aikana ja kuka taas virka-ajan jälkeen? Virka-aikana lapsen sijoittanut kunta vastaa lapsen kiireellisestä sosiaalihuollon tarpeesta ja mahdollisen virka-apupyynnön tekemisestä. Virka-ajan jälkeen sosiaalipäivystykset vastaavat kiireellisiin avuntarpeisiin ja laativat tarvittaessa arvionsa mukaan virka-apupyynnön lapsesta, joka on poistunut luvatta sijaishuoltopaikastaan. Sosiaalipäivystyksen työntekijän sanoin:

”Useimmiten virka-ajan ulkopuolella laadimme myös etsintäpyynnön poliisille. Käytössä on lomakepohjia, mutta olemme siirtyneet toimimaan siten, että laitos tekee itse kirjallisen etsintäpyynnön kaikkine tarvittavine tietoineen ja faksaa lomakkeen meille sosiaalipäivystykseen.”

Kyselyyn vastanneet laitokset toivat esiin, että toimijoiden kesken oli epävarmuutta siitä, minne sijaishuoltopaikastaan luvatta poissa olleesta lapsesta tehty virka-apupyynnö tulisi toimittaa. Etenkin epäselvyyttä oli siitä, tehdäänkö virka-apupyynnö lapsen kiireellisesti sijoittaman tai huostaan ottaman paikkakunnan poliisille vai sijaishuoltopaikan paikkakunnan poliisiin. Saman on todennut Satakunnan poliisilaitoksen komisario Tuomo Katajisto luennoissaan Vaasassa 20.04.2012 valtakunnallisilla sosiaalipäivystyspäivillä. Käytännön tilanteissa komisario Katajisto on huomannut epätietoisuutta siinä, kenellä on toimivalta tehdä virka-apupyynnö sekä mihin kirjalliset virka-apupyynnöt toimitetaan. Hän totesi-kin luennoissaan näiden kahden seikan olevan kohtuullisen huonosti toimijoiden tiedossa. (Katajisto 2012, luento 20.04.2012.) Sosiaalipäivystyksen työntekijä kertoi paikallisesta käytännöstä:

”Poliisi vaatii, että faksi/etsintäpyynnö toimitetaan sen alueen poliisitoimeen, josta nuori on karannut/missä sijoituspaikka on.”

Virka-apupyynnön tulee aina tehdä lapsen kiireellisesti sijoittaman tai huostaan ottaman kunnan toimivaltainen sosiaaliviranomainen. Mikäli virka-apupyynnön tekee muun kuin lapsen sijoittaman kunnan sosiaaliviranomainen, ei poliisilla ole velvollisuutta antaa virka-apua (Isoniemi 2012, 39). Sijoittajakunnan sosiaaliviranomainen huolehtii virka-apupyynnön laatimisesta, kiireellisyysarvioinnista ja toimittamisesta oikeaan poliisipiiriin. Kunnan sosiaalityöntekijä toteaa:

”Virka-apupyynnö tehdään yleensä heti alueen poliisipiiriin, kun saadaan tieto lapsen katoamisesta.”

Sosiaalipäivystyksen työntekijä kertoo kiireellisyysarvioinnista:

”Teemme kiireellisyysarvion annetun selvityksen pohjalta: onko lapsi välittömässä vaarassa ja tuleeko lasta lähteä hakemaan osoitteesta sosiaalipäivystyksen toimesta. Joskus nuori saattaa olla kotona karussa. Jos laitos ei näe tilanteessa vaaraa, voi nuori yleensä odottaa siihen että laitos itse käy noutamassa nuoren. Jos asia ei voi odottaa, tehdään asiasta arviota yhdessä laitoksen henkilökunnan kanssa (joskus lisäksi huoltajan kanssa) ja sosiaalipäivystys pyytää poliisilta virka-apua, jos lähtee nuorta hakemaan jostain osoitteesta.”

Eri toimijoilla oli erilaisia käytäntöjä virka-apupyynnöiden laatimisessa. Vastaajien mukaan jopa samassa toimipaikassa työskentelevien sosiaalipäivystäjien kesken oli mielipide-eroja siitä, milloin virka-apupyynnö on aiheellista tehdä. Vastaajat toivat ilmi myös, että kaikissa sijoituspaikoissa ei tiedostettu kunnan sosiaalipäivystyksen roolia virka-ajan ulkopuolisena lastensuojelun viranomaistoimijana eikä yhteystietoja sosiaalipäivystykseen ollut saatavilla. Kyselyyn vastaajat peräänkuuluttivatkin, että eri toimijoiden pitäisi tehdä enemmän yhteistyötä ja antaa selkeitä ohjeistuksia sijaishuoltopaikoille niihin tilanteisiin, joissa lapsi on poistunut luvatta sijaishuoltopaikastaan. Erityisen vieraana ja epäselvänä pidettiin poliisin toimintaa niissä tilanteissa, jotka liittyivät erilaisten ilmoitusten tekemiseen, lapsen hakemiseen, kuljettamiseen sijoituspaikkaan sekä säilössä pitämiseen. Jotkut kyselyyn vastaajista olivat kuitenkin hyvin selvillä poliisin mahdollisuuksista kuljettaa lapsia. Myös haastatelluilla sosiaalityöntekijöillä oli tietoa asiasta:

”Myöskään poliisi ei kuljeta eikä anna kuljettamiseen virka-apua.”

Lastensuojelulain nojalla sijoitetun lapsen löytyessä vastuu hänen kuljettamisestaan ja säilyttämisestään on sosiaaliviranomaisella, todetaan poliisin ohjeessa (2020/2012/312, 6).

Kyselyyn vastanneet toivoivatkin, että luvatta sijoituspaikoistaan poissa olevien lasten karkumatkaa koskevia ohjeistuksia selvennettäisiin. Myös kuntien sosiaaliviranomaisten tulisi laatia täsmällinen toimintaohje sijaishuoltopaikoille niiden tilanteiden varalle, joissa lapsi on poistunut luvatta sijoituspaikastaan. Lisäksi toivottiin, että yhteistyötä lisätään eri viranomaisten ja toimijoiden keskuudessa ja että eri viranomais- ja toimijatahojen välille saadaan selvät toimintakäytänteet ja yhtenäinen ohjeistus, jossa olisi tarkkaan määritelty eri toimijoiden vastuut ja velvollisuudet.

4.5 Luvattoman poissaolon luonne

4.5.1 Luvattoman poissaolon kesto, maantieteelliset ulottuvuudet, luvatta poissa olevien nuorten sijaishuollon muoto ja rajoituspäätökset

Taulukkoon 7 on koottu tietoa luvattomien poissaolojen sisällöstä. Kaikista puolen vuoden aikana tehdyistä karkureissuista (N = 306) 227 (77 %) oli alkanut laitoksesta. Kotilomilta karkureissuja oli alkanut 67 (23 %). Sijoituspaikasta poistuneiden lasten keskimääräinen poissaolon kesto oli kahdeksan (8) päivää. Yhteenlaskettuna kaikki puolen vuoden aikana tehdyt karkureissut olivat kestäneet 2 696 päivää. Omilla teillään lapset olivat kaikkiaan 0–185 päivän ajan. Keskimäärin luvatta poissa olleiden lasten sijoitusten pituus oli 14 kuukautta. Sijoitusten pituudet vaihtelivat yhdestä kuukaudesta aina 190 kuukauteen.

Lapset, jotka oli sijoitettu lastensuojelulain 38. §:n mukaisesti kiireellisesti, olivat tehneet 75 karkureissua (24,5 %). Kaikkiaan 163 karkureissun (53,3%) kohdalla kyse oli lapsista, joihin sijaishuoltopaikat olivat kohdistaneet lastensuojelulain mukaisia rajoitustoimia. Yhteensä 147 karkureissua (48 %) olivat tehneet lapset, joiden liikkumisvapautta oli rajoitettu lastensuojelulain 69. §:n mukaisesti. Määrä on lähes puolet kaikista luvattomista poissa olemisista. 16 hatkareissua (5,2 %) oli tapahtunut LsL:n 71. §:n mukaisen erityisen huolenpidon päätöksen aikana.

Lastensuojelulain mukaiset rajoitustoimet ovat lapsen perusoikeuksia rajoittavia, lailla tarkasti määriteltyjä toimia, joita voidaan toimeenpanna ja toteuttaa tavallisesti vain laitos-

hoitona toteutetussa lastensuojelun sijaishuollossa. Rajoitustoimien keskeisenä tavoitteena on turvata se, että nuoren huostaanoton tarkoitus toteutuu (Räty 2010, 299–301), ja suojata lasta itseltään tai muilta.

Taulukko 7. Tietoa luvattomista poissaoloista.

luvattomien poistumisten lkm.	poistumiset laitoksesta	poistumiset kotoa	sijoituksen kesto/keskimäärin/kk	Lsl 38. §	Lsl 40. §	Lsl 69. §	Lsl 71. §	luvattoman poistumisen kesto keskim./pv	etäisyys sijoittajakuntaan/km
306	227	67	14	75	223	147	16	8	60,4

Lsl 38. § = kiireellinen sijoitus

Lsl 40. § = huostaanotto

Lsl 69. § = liikkumisvapauden rajoittaminen

Lsl 71. § = erityisen huolenpidon päätös

Kun nuori on luvatta poissa laitoksesta, on nuoresta kerääntynyt hiljainen tieto olen-
naista hänen löytämisekseen. Usein laitoksessa tiedetään hyvin nuoren lähipiiri, kaverit
ja sukulaiset, jonne nuori saattaa olla karannut. Aina näin ei kuitenkaan ole. Varsinkin
spontaanisti ja tunteenpurkauksen vallassa tapahtunut luvaton poissa oleminen saattaa
suuntautua paikkaan, josta kukaan nuoren lähipiiristä ei ole tietoinen. Kyselyllä haluttiin
selvittää laitosten näkemyksiä siitä, miltä etäisyydeltä ja mistä konkreettisista paikoista
karanneita nuoria on löytynyt.

Luvatta poissa olleet lapset ja nuoret asuivat sijoitettuna keskimäärin 60 kilometrin
päässä sijoittajakunnasta. Suurin osa lapsista (42 %) löytyy laitosten mukaan luvattoman
poissaolon päätteeksi omasta kotikunnastaan. Seuraavaksi useimmin (16,2 %) lapset löytyvät
sijaishuoltopaikan lähietäisyydeltä. 13,5 % karkulaisista löytyy lähimmästä kaupungista ja 12,2 %
läheisestä taajamasta. Pääkaupunkiseudulta löytyy laitosten vastausten mukaan 12,1 %
karanneista nuorista. Lukema on kuitenkin tulkinnanvarainen, koska vastauksista ei käy
ilmi, onko nuori ollut sijoitettuna muualle kuin pääkaupunkiseudulle. 4 % karkulaisista
löytyy muualta, kuten vieraasta kaupungista, toiselta paikkakunnalta tai ostoskeskuksista.

Paikka, josta luvatta poissa olevat nuoret useimmiten (54 %) löytyvät, on kavereiden
koti tai seura. Myös ulkona, esimerkiksi kaupungilla, kiinni jääminen on yleistä (21,1 %).
10,5 % luvatta poissa olleista löytyy kotoa. 5,3 % löytyy muulla tavoin, kuten niin, että
he palaavat itse laitokseen. Luvatta poissa olleista nuorista 4 % löytyy sukulaisten luota.
Nuorista 4 % löytyy tuntemattomien henkilöiden luota ja 1,3 % konkreettisesta piilosta
esimerkiksi metsästä.

4.5.2 Tapahtumat luvattomien poissaolojen aikana

Nuorten karkaamista koskevat tutkimukset (Fasulo & al. 2002; Biehal & Wade 2000)
korostavat karkaamisen olevan riski nuoren kasvu- ja kehitykselle. Luonnollisesti riskin
määrä riippuu karkaamisen luonteesta. Nuoret, jotka ovat lyhyen aikaa poissa ja tutussa
ympäristössä, ovat pienemmässä riskissä joutua vaaraan kuin nuoret, jotka ovat pidempään
pois ympäristössä, jota he eivät tunne.

Selvitykseen haastatellut nuoret tunnustivat, että karkureissuilla riskit joutua kaltoinkoh-
delluksi ovat suuret. Toisaalta luvaton poissa oleminen toi vapauden tunnetta nuorelle ja
tunteen siitä, että elämä on omissa käsissä. Kuitenkin elämä ilman turvallista asuinpaikkaa
ja ruokaa on selviytymistä päivästä toiseen:

”Siis kylhän ne riskit on suuret.”

”No kylhän siin hirveet riskit on, nii, nimenomaan riskit on...niit on vaik mitä.”

”Saattaa yöpyy jonku niinku tyypin luona jota sä et oo ikinä... joka ei ookkaan sit hyvä. ...(jatkaa) nii, siis tosissaan, sä et oo ikinä nähny sitä, et meet kadul puhuu jollekki spurgulle, et moi onks sul kämpppä, niinku et, tai siillee niinku et eihän siin nyt...tai siis ei se nyt ihan riskitöntä oo.”

”Hetken aikaa ne langat on sun käsis, eikä jonku toisen.”

Lastensuojelulaitoksille nuorten luvaton poissa oleminen on haastava tilanne. Jokaiseen luvattomaan poissaoloon tulisi suhtautua vakavasti. Toisaalta välillä luvattomassa poissaolossa voi olla kyse siitä, että nuori on myöhästynyt esimerkiksi julkisesta liikenteestä tai lähtenyt hetkeksi laitoksesta päästämään höyryjä pihalle. Laitoksista 65 % oli sitä mieltä, että lapsen luvaton poissa oleminen on välillä vakava uhka lapsen kasvulle ja kehitykselle. 28,75 % laitoksista näki tilanteen lähes aina erittäin vakavaksi. Vähemmistö eli 6,25 % laitoksista oli sitä mieltä, että karkaamistilanne ei ole useimmiten vakava.

Laitosten näkemystä nuorten riskeistä joutua erilaisiin vaaratilanteisiin luvattoman poissaolon aikana selvitettiin kysymyksellä karkureissun aikaisista tapahtumista. Kysymyksen tulokset on koottu taulukkoon 8.

Taulukko 8. Laitoksen näkemykset tapahtumista luvattoman poissaolon aikana.

Tapahtumia luvattoman poissaolon aikana	(%) kysymykseen vastanneista laitoksista
alkoholin käyttöä	89
huumausaineiden käyttöä	65
jokin rikollinen teko	57
lapsen väkivaltaista käytöstä	44
lapsi on vaihtanut seksiä esimerkiksi rahaan tai päihteisiin	35
lapsen itsensä vahingoittamista	31
lasta on painostettu seksuaaliseen kanssakäymiseen	28
lasta on pahoinpidelty	25
lapsi on joutunut raiskauksen kohteeksi	14

Tulosten perusteella aiemmat tutkimukset ja ammattilaisten käsitykset karkaamisen riskeistä näyttäsivät pitävän paikkansa. Tulokset ovat lukumäärän osalta ainoastaan suuntaa antavia, koska kysymyksessä kysyttiin ainoastaan yksittäisen laitoksen yleistä näkemystä karkureissun tapahtumista. Yhdeksän kymmenestä kysymykseen vastanneesta laitoksesta oli kuitenkin sitä mieltä, että nuorten luvattoman poissaolon aikana on ollut alkoholin käyttöä, ja 65 % laitoksista raportoi huumausaineiden käytöstä. Myös väkivaltaisen ja rikollisen käytöksen riski on laitosten mukaan karkureissun aikana suuri. Huomiota herättää myös lasten riski joutua seksuaalisesti hyväksikäytetyksi.

Ainakin osa karkureissuista vaikuttaa sisältävän vakavan riskin nuoren kasvulle ja kehitykselle. Tulokset antavat viitteitä siitä, että luvattoman poissaolon ehkäisemiseksi tulisi panostaa siihen, että jokainen luvaton poissaolo käsitellään ymmärtävästi ja nuorta osallistavasti. Myös yhteistyö esimerkiksi terveyspalveluiden kanssa on tärkeää luvattoman poissaolon aikana mahdollisesti tapahtuneiden asioiden käsittelemiseksi.

4.5.3 Luvattoman poissaolon päätyminen ja nuoren vastaanottaminen

Luvatta poissa olleen nuoren etsimiseksi on tavallisesti valjastettu usean eri toimijan joukko. Sijaishuoltopaikan oma henkilökunta etsii nuorta, usein myös sukulaiset ja poliisi. Selvityksessä kartoitettiin luvattoman poissaolon päättymistilannetta ja sitä, kuka toimijoista nuoren yleensä ensimmäisenä kohtaa. Laitokset laittoivat eri toimijat tärkeysjärjestykseen. Laitosten mukaan nuori palaa useimmiten takaisin laitokseen laitoksen henkilökunnan tuomana. Seuraavaksi yleisimmin nuori palaa laitokseen itse. Lähes yhtä usein nuori palaa poliisiin tai perheenjäsenen tuomana. Harvemmin nuori palaa laitokseen kaverin tuomana tai toisen kunnan vastaanottoyksikön kautta. Tulokset kertovat verrattain hyvästä yhteydestä luvatta poistuneen nuoren ja sijaishuoltoyksikön välillä.

Luvatta poissa olleen nuoren ja laitoksen työntekijän kohtaaminen karkureissun päätyttyä on herkkä tilanne. Karkureissu herättää aikuisissa yleensä huolta, turhautumista ja suuttumistakin. Omilta teiltään palaava nuori puolestaan saattaa olla uhmakas, häpeissään tai itkuinen. On myös otettava huomioon, että nuori on saattanut kokea kaltoinkohtelua luvattoman poissaolonsa aikana. Selvityksessä laitoksilta kysyttiin miten ne ottavat luvatta poissa olleen nuoren vastaan. Laitosten vastaukset ryhmiteltiin, ja ne jäsenyivät kolmen yläotsikon alle.

Laitoksista lähes puolet piti tärkeänä sitä, että nuorelle välittyy tunne siitä, että hänet vastaanotetaan empaattisesti, lämpimästi, välittäen ja hänestä huolehtien. Välittävästä vastaanotosta oli kyse, kun nuorelle pyritään hänen palattuaan antamaan vaikutelma, että hänestä välitetään ja hänestä on oltu huolissaan. Sijaishuoltopaikat pyrkivät ottamaan nuoren vastaan mahdollisimman huolehtivalla ja hoivaa antavalla tavalla. Nuorille halutaan välittää kiitollisuutta siitä, että nuori on palannut takaisin omilta teiltään. Monet sijaishuoltopaikat toivat esille, että ensin on tärkeää huolehtia nuorten perustarpeista, kuten ruoasta, unesta, levosta sekä puhtaudesta. Nuorille haluttiin välittää, että laitoksen henkilökunta on hyvillään nuoren palaamisesta laitokseen, ja nuorelle haluttiin järjestää jopa juhla tai tehdä yhdessä jotain kivaa hänen kanssaan. Haastateltujen nuorten näkemykset kertoivat myös tarpeesta tulla empaattisesti kohdatuksi palaamisen jälkeen:

”Moi! Onks sul nälkä? Onks kaikki hyvin? Ei kai vuoda verta mistään? Syä. Lepää. Sit jutellaan. Eikä hatkaselvitys heti sillee, millon olit, missä olit kello kolme... mä muistan viel ne hatkaselvitykset, sinne piti laittaa tunneittain... mä olin sillee, et muistatsä muka mitä sä teit eilen joka jokaikisen tunnin kohalla, kysyin silt ohjaajalt. Ihan mahotont niinku.”

”Sit niihin muutenkin ehkä vähän ylireagoidaan tai kuitenkin, ku ei se niinku... oo, no esimerkiks mul kerran ku mä hatkasin, mut olin kans tosiaan avoimuuden tuki-toimena sijoitettuna, nii sit mä olin kerran pari päivää hatkas, ku mä tuun takas, ni mulle aletaan puhuu, sut pitää varmaan huostaan ottaa. Sit mä olin niinku et, mitä helvetti, niinku et se oli viel tyyliin joku kerran hatkas kävin joku niinku vuoden aikana, ekan vuoden, sillai niinku, sit ne on heti sillai niinku, nyt sun pitää huostaan ottaa, nii se oli... jotenki tuli semmonen olo, et ne ei niinku yhtään josta. Jos vähänkin menee niinku sääntöjen yli, niin sit heti sillai niinku, nyt sä kärsit, nyt sä kärsit jumalauta. Ja niinku sit se on tosi niinku pitäis antaa sitä löysää mun mielest nimenomaan, niin sit siit tulee semmonen turvallinen olo.”

Toinen tapa ottaa lapsi vastaan karkureissulta painottaa tilanteen läpikäymistä. Karkureissu käydään läpi sosiaalityöntekijän, nuoren, omaohjaajan ja nuoren perheen kanssa. Palaverissa käsitellään, mitä nuorelle on tapahtunut hänen ollessaan omilla teillään ja minkälaisia seuraamuksia nuorelle mahdollisesti on tulossa. Omaohjaajat saattavat käydä läpi omilla teillä oloa nuoren kanssa yhdessä käyttäen apuna tilanteeseen varta vasten suunniteltua lomaketta. Jotkin laitokset käyttävät apuna tunnekarttaa, jonka avulla kartoitetaan ja selvitetään nuoren tunne-elämää. Lapsi ja ohjaaja käyvät myös kahdenkeskeisiä kasvatuskeskusteluja, joiden tarkoituksena on estää omille teilleen lähteminen uudelleen. Ohjaajat välittävät nuorelle tunnetta, että lastensuojelulaitoksessa ohjaajien perustehtävänä on vastata lasten hyvinvoinnista ja kasvusta.

Nuoria voidaan ottaa karkureissun jälkeen vastaan myös painottaen erilaisia rajoituksia. Osa laitoksista toi esiin, että välittömästi nuoren palattua häneltä tarkastetaan mukana olevat tavarat ja vaatteet. Nuori puhallutetaan tarvittaessa sekä kysellään tapahtumista karkureissun aikana. Nuoren kunnosta ollaan myös huolissaan ja nuori toimitetaan usein terveysasemalle terveystarkastukseen. Terveysasemalla otetaan mahdolliset huumesekalat. Nuoreen kohdistetaan erilaisia rajoitustoimia, kuten kännykän pois ottaminen. Joskus nuorelle asetetaan kielto liikkua laitoksen alueen ulkopuolelle. Lastensuojelulaissa kyseinen rajoitus on määritelty liikkumisvapauden rajoittamiseksi. (Lastensuojelulaki 2008: luku 11.) Rajoitustoimien tulisi Rädyn (2010, 422–423) mukaan toimia suojana lapselle. Ne eivät saa olla luonteeltaan rangaistuksen oloisia. Haastatellut nuoret kritisoivat lähes automaattiselta tuntuva liikkumisvapauden rajoittamis päätöstä, josta oli myös laitoskielessä muodostunut oma lyhenne:

”Mutku meille annettiin tai mulle kaikissa laitoksissa, missä mä olin, LVR.”

”Siis ne, että se nimike on jo niinku rajoitus. Rajoitetaan sinun liikkumisvapautta, joka pitäis kaikilla ihmisillä olla niinku automaattisesti.”

”Se on niinku syy ja seuraus. Jos sä lähet hatksa sä saat sitä kautta jonkun lapun, jossa lukee LVR, niin mä nään sen ainakin heti, niinku syyn, että lähit hatkaan, seuraus rangaistus.”

Selvityksessä oltiin kiinnostuneita siitä, miten lasten luvaton poissa oleminen oli muuttanut laitoksen käytänteitä. Asiaa selvitettiin avoimen kysymyksen avulla. Lähes neljäsosa kyselyyn vastanneista sijaishuoltopaikoista ilmoitti, ettei laitoksen käytänteitä ole muutettu nuorten omille teilleen lähtemisten vuoksi. Yksittäiset laitokset ilmoittivat myös, ettei laitoksissa asunut karkailevia nuoria ja ettei karkailu ollut ajankohtainen ongelma.

Lähes neljäsosa vastaajista oli taas sitä mieltä, että laitoksen toimintaohjeita on tarkennettu ja osittain muutettu aina tarvittaessa. Ohjeiden tarkentumisen jälkeen karkailut olivat näiden laitosten mukaan selvästi vähentyneet. Ohjeistuksessa oli pyritty ennakoimaan ja ennaltaehkäisemään tilanteita, joissa nuoret mahdollisesti suunnittelisivat omille teilleen lähtöä. Yksittäisissä vastauksissa kerrottiin oviin asennetuista sähkölukoista.

Yksittäisinä mainintoina nousi esiin erilaisia käytäntöjä. Nuoren huone saatettiin tyhjentää, nuorelle aloitettiin vierihoito ja nuoria sijoitettiin niin sanotusti tiukempiin paikkoihin. Muutama laitos vaati kunnilta lisämaksua lapsen vuorokausihinnasta, jotta laitokseen voitaisiin palkata enemmän henkilökuntaa. Muutama laitos kertoi puolestaan kiinnittäneensä karkureissujen johdosta huomiota laitoksen myönteiseen ilmapiiriin, jolla nähtiin olevan omille teilleen lähtemistä ehkäisevä vaikutus. Myönteisen ilmapiirin vaikutuksen tunnisti myös eräs selvitystä varten haastateltu nuori:

”Siel laitoksessa on ollut jo aikaa kehittää se suhde, minkälainen se ikinä onkaan siihen nuoreen. Kaikki lähtee juuritasolta. Kaikki lähtee siitä alusta lähtien. Koska se on siitä kiinni, että ... niistä... siihen liittyy ...ku, ihminen on kokonais niinku valtanen. Siihen liittyy se, että kaikki ne ohjaajat vaikuttaa siihen, minkälainen olo sul on milläkin hetkellä siel laitoksessa. Siihen vaikuttaa ne nuoret, siihen vaikuttaa ilmapiiri ja ilmapiiri on niin vaikee ja niinku monimutkanen käsite. Ja sellaisen luominen, ni se vaati niinku tietoisesti suunnittelua.”

4.6 Luvattoman poissaolon vaikutukset sijaishuoltoprosessiin

Luvaton poissa oleminen, varsinkin toistuvasti, vaikuttaa paitsi lapseen itseensä myös hänen lähipiiriinsä. Vanhemmille luvaton poissa oleminen aiheuttaa luonnollisesti huolta lapsen voinnista ja olinpaikasta. Laitoksella on haastava tehtävä ensin löytää luvatta poissa oleva lapsi tarvittaessa yhteistyössä muiden viranomaisten kanssa. Sen jälkeen kohdataan usein tunnekuohun vallassa oleva lapsi, jonka turvallisuus pitää varmistaa. Lapsen luvaton poissa oleminen vaikuttaa aina myös laitoksen lapsiryhmän dynamiikkaan hämmentävästi. Luvaton poissa oleminen tulisikin aina käsitellä myös laitosyhteisön tasolla. Kokemuksemme mukaan laitoksille on kehittynyt yksilölliset tavat kohdata karkureissulla ollut lapsi ja käsitellä asia laitosyhteisössä. Usein tällaisessa tilanteessa tasapainoillaan ja haetaan sopivaa suhdetta kannustuksen, empatian sekä kontrollin ja seuraamusten välillä. Tyypillinen tilanne vaikuttaa olevan sellainen, jossa lapsi saa jonkin rangaistuksen asian käsittelyn jälkeen ja arki laitoksessa jatkuu normaalisti.

Joskus luvaton poissaolo laitoksesta voi aiheuttaa muutoksia lapsen sijaishuoltopaikkaan. Laitoksen työntekijät, lapsen sosiaalityöntekijä, lapsi itse tai hänen vanhempansa voivat arvioida, että lapsen kasvu ja kehitys turvataan paremmin toisessa lastensuojeluyksikössä. Taustalla voi olla lapsen karkaamistaipumus ja sen taustalla olevat käytöshäiriöt ja psyykkiset ongelmat, joihin lapsen nykyinen sijoituspaikka ei pysty vastaamaan. Tällaisessa tilanteessa harkitaan usein lapsen sijaishuoltopaikan muuttamista toiseen, tuetumpaan laitokseen, jossa on usein psykiatrasta osaamista. Joskus lapsi voidaan sijoittaa niin sanottuun erityisen huolenpidon yksikköön, jossa lapsen tukena on isompi määrä aikuisia ja samalla myös lasten arki on rajoitetumpaa.

Erityisen huolenpidon yksiköitä on Suomessa ainakin kolmessa valtion koulukodissa ja luultavasti myös muiden toimijoiden lastensuojeluyksiköissä. Tarkkaa tietoa kaikista erityisen huolenpidon yksiköistä ei ole saatavilla. (Kekoni, Kitinoja & Pösö 2008, 3.) Osalle kunnista on myös kehittynyt vahvaa osaamista erityisestä huolenpidosta. Esimerkiksi Helsingissä on jo pitkään toiminut Naulakallion hoito- ja kasvatuskodin erityisen huolenpidon osasto, Etappi. Kekonin et al. (2008) selvityksen jälkeen erityistä huolenpitoa ovat kehittäneet varsinkin yksityiset laitokset. Osa laitoksista on profiloitunut sellaisten nuorten hoitoon, joilla on monia sijoituksia ja jotka oirehtivat vaikeasti. Yleisesti jaettua tietoa tällaisten yksiköiden toimintakäytännöistä ei ole. Valvira ja Aluehallintavirasto laativat parhaillaan ohjeistusta erityisen huolenpidon käytäntöjen tueksi.

Luvattoman poissaolon taustalla tai sen aikana voi ilmetä erilaisia psyykkisiä häiriöitä, joiden vuoksi lapsen terveydentila on syytä arvioida lasten- tai nuorisopsykiatrisilla osastojaksilla. Joskus luvaton poissa oleminen voi johtaa siihen, että lapsi palaa sen yhteydessä kotiin asumaan. Tällaisessa tilanteessa taustalla voi olla esimerkiksi sijaishuoltopaikan, vanhempien ja sosiaalityöntekijän arvio siitä, että sijaishuolto ei eri syistä vastaa lapsen tarpeisiin kotia paremmin.

Kyselyssä selvitettiin laitosten näkemystä toistuvasti luvatta poissa olevien lasten asumisesta karkureissun päätyttyä kysymällä prosentuaalista arviota kunkin vaihtoehdon kohdalla. Laitosten mukaan keskimäärin 82,6 % lapsista on jatkanut luvattoman poissaolon jälkeen asumistaan normaalisti samassa yksikössä. Keskimäärin 12 % luvatta poissa olleista lapsista on laitosten arvion mukaan sijoitettu luvattoman poissaolon jälkeen toiseen lastensuojeluyksikköön ja 9 % erityisen huolenpidon yksikköön. Erikoissairaanhoidon palveluista nuorisopsykiatrista osastohoitoa tarvitsi laitosten arvion mukaan 7,1 % ja lastenpsykiatrista osastohoitoa 0,5 %. Kotiin asumaan palaavia lapsia oli laitosten mukaan 5,4 % toistuvasti luvatta poissa olleista lapsista.

5. Pohdinta

Tässä luvussa tarkastellaan sijoituspaikasta luvatta poissa olemista ilmiönä selvityksen tulosten näkökulmasta sekä tehdään ehdotuksia sijaishuoltopaikastaan luvatta poissa olleiden lasten ja nuorten palvelujärjestelmän kehittämiseksi.

Laitoksista oli selvityksen mukaan luvatta poistunut viimeisen puolen vuoden aikana lähes joka kuudes nuori. Yhteensä puolen vuoden aikana kyselyyn vastanneista 81 laitoksesta oli poistunut toistuvasti 184 lasta. Karanneiden tyttöjen ja poikien osuus oli verrattain tasainen. Määrä on pienempi verrattuna ilmiötä ulkomailla tarkastelleisiin tutkimuksiin (Bichal & Wade 2000; Fasulo & al. 2002; Sunseri 2003), jotka korostavat karkaamisilmiön voimakasta paikallista vaihtelua.

Tässä selvityksessä keskityttiin huostaan otettuihin lapsiin. Selvityksessä ei tarkastella avohuollon tukitoimena kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten luvatonta poissaoloa laitoksista. Selvityksen laajentaminen avohuollon tukitoimena sijoitettuihin lapsiin olisi luultavasti lisännyt luvatta poissa olevien lasten määrää.

Vastausprosentin (19,6) pienuus heikentää luonnollisesti selvityksen yleistettävyyttä, ja selvityksen tulokset voidaankin nähdä tilastollisen luotettavuuden sijaan avauksena vähän tutkitun ja tiedetyn ilmiön maailmaan. Vastausprosentin pienuus saattaa johtua kyselylomakkeen vaikeaselkoisuudesta tai työteliäisyydestä tai molemmista. Kyselyyn vastanneilta laitoksilta tuli selvitystyön aikana palautetta, jonka mukaan kyselyyn vastaaminen vaati paljon työaikaa, sillä usein tietoja luvatta poissa olevista nuorista ei ollut helposti saatavilla. Saattaa myös olla, että osa laitoksista ei kokenut aihetta itselleen tärkeäksi ja jätti siksi vastaamatta. Luvaton poissa oleminen on ilmiönä laitoksille melko arka aihe, mikä saattoi myös osaltaan heikentää vastausprosenttia. Lasten laitoksista karkaaminen tulisi nähdä aidosti yhteisenä ongelmana, jonka ehkäisemiseksi kaikkien ilmiötä kohtaavien tahojen tulisi tehdä avointa yhteistyötä. Karkaamistilanteisiin liittyvistä epäselvyyksistä, väärinkäytöksistä ja epäonnistumisista tulisi puhua yhtä avoimesti kuin tilanteista, joissa on toimittu hyvin. Avoin vuoropuhelu edellyttää vahvaa luottamussuhdetta sijaishuoltopaikkojen ja lastensuojelun sosiaalityön välillä.

Selvityksen tulosten mukaan viranomaisyhteistyö, laitosten käytännöt ja lastensuojelun sosiaalityön rooli vaihtelevat lasten laitoksesta karkaamisen yhteydessä melko paljon. Myös virka-apupyynnöiden tekemisen käytännöt ja yhteistyö laitosten, poliisin, hätäkeskusten ja sosiaalipäivystyksen välillä vaihtelevat alueittain ja tilanteittain. Selvityksen perusteella voidaan todeta, että sijoitetut ja luvatta poissa olleet lapset eivät saa kaikkialla samanlaista kohtelua.

Luvattomien poissa olemisten tulisi nivoutua nykyistä enemmän sijaishuoltoprosessiin siten, että jokainen karkumatka käsiteltäisiin yksilöllisesti sekä laitostasolla että nuoren asioista vastaavan sijaishuollon sosiaalityöntekijän kanssa. Purkutilanteessa tulee kiinnittää huomioita tekijöihin, jotka johtivat luvattomaan poissa olemiseen. Myös sijaishuoltopaikan valintaan ja lapsen sijoitukseen valmisteluun tulee kiinnittää erityistä huomiota. Huolellisesti valmisteltu sijoitus lapsen tarpeita vastaavaan sijaishuoltopaikkaan ehkäisee luvattomia poissa olemisia.

Lasten asioista vastaavilla sosiaalityöntekijöillä tulisi olla aikaa kohdata sijaishuollossa oleva nuori sijoituksen alkamisen jälkeenkin ja pureutua hänen kanssaan luvattoman poissa

olemisen taustalla oleviin tekijöihin. Selvityksen perusteella syntyy vaikutelma, että luvattomien poissa olemisten käsittely ja niistä mahdollisesti rajoittamistoimina syntyvät seuraamukset lapsille käsitellään pääosin laitoksen arjen tasolla ja sosiaalityöllä ei ole tilanteissa aktiivista roolia. Kyse on sijaishuollossa olevien lasten perusoikeuksista, joiden toteutumisen varmistamiseksi sosiaalityöntekijällä tulisi olla riittävästi aikaa ja kykyä kohdata sijoitettu nuori. Samasta syystä myös lastensuojelulaitosten valvontaan käytettyjä resursseja tulisi merkittävästi lisätä siten, että valvontakäynnit laitoksessa olisivat jokavuotisia ja luonteeltaan rutiinitarkastusta syvempiä.

Sijoitettuja nuoria kohdanneen lapsiasiainvaltuutetun toimiston järjestämän kiertueen loppuraportissa vaaditaan, että lastensuojelussa pitää kehittää toimintatapoja, jotka mahdollistavat asiakkaiden paremman kuulemisen ja osallistumisen työskentelyyn. Myös lastensuojelun asiakkuuden myönteisiä ja kielteisiä vaikutuksia nuorten elämään pitää selvittää ja tutkia. Sijoitettuna oleville nuorille pitää tiedottaa heidän oikeuksistaan sijaishuollossa. Heille pitää kertoa, kuka on heidän oma sosiaalityöntekijänsä ja tahot, jotka sijaishuoltoa valvovat, sekä keinot, joilla he voivat valittaa tarvittaessa kohtelustaan. (Vario et al. 2012, 57–58.)

Poliisihallinnon, sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön ja Valviran tulisi laatia yhteistyössä virka-apupyynnöitä koskeva ohjeistus. Ohjeistus tulisi levittää kuntiin, hätäkeskuksiin, sosiaalipäivystyksiin, poliiseille sekä sijaishuollon toimijoille. Ohjeistuksessa tulee selkeyttää eri toimijoiden vastuut luvattomien poissaolojen tilanteissa. Myös vastuunjako lapsen etsimisessä ja kuljettamisessa tulee selkeyttää. Edelleen on tärkeää muodostaa yhtenäiset käytännöt katoamisilmoituksen tekemiseksi.

Selvitystä tehtäessä nousi esille haasteita tutkia ja kartoittaa luvattomia poissa olemista ilmiönä. Luvattomia poissa olemisia ei sijaishuollossa tai sitä valvovissa kunnissa tilastoida, ja niiden valvonnasta ei ole vastuuta millään toimijalla. Selvitystä tehtäessä osoittautui haasteelliseksi myös löytää valtakunnan tasolla ajankohtainen sijaishuoltoapaikkojen yhteystietorekisteri. Ehdotamme sijaishuollossa veloitetta tilastoida ja kirjata luvattomat poissaolot ja raportoida niiden määrästä, kestosta ja käsittelystä sijaishuoltoa valvovalle viranomaiselle.

Lastensuojelun sijaishuollon tilastotietoa keräävien ja sijaishuoltoa valvovien tahojen (THL, Valvira, Aluehallintavirasto ja kunnat) kesken tulee määrittää kyseessä olevien toimijoiden toimintaa säätelevä lainsäädäntö ja tehtäväalueet huomioon ottaen se, mihin rekisteriin tieto luvatta sijaishuollosta poissa olevista lapsista kerätään. Pohjoismainen yhteistyö olisi tärkeää ilmiön vertailtavuuden parantamiseksi. Tärkeää on määrittää toimijoiden väliset vastuut, joiden mukaan luvatta poistuneiden lasten määrää ja tilanteiden asianmukaista valvontaa seurataan, tutkitaan ja raportoidaan. Luvattomia poissa olemista olisi hyvä tutkia jatkossa myös tieteellisesti. Karkureissujen taustalla olevat syyt, nuorten kokemukset niistä ja hatkareissun vaikutukset lapsen sijaishuoltoprosessiin olisivat tutkimuksen arvoisia aiheita.

Yksinkertaisin tapa kerätä tilastotietoa sijaishuollosta luvatta poissa olleista lapsista voisi olla teeman lisääminen Valviran vuosittain laitoksilta keräämien toimintakertomusten yhteyteen. Näin valvovat viranomaiset saisivat tarkastuskäyntien tueksi toimintakertomuksessa raportoitavien sijaishuollossa tapahtuvien rajoittamistoimien lisäksi tietoa lasten luvattomista poissaoloista.

Selvityksen perusteella luvattoman poissa olemisen taustalla olevat syyt painottuvat sekä laitosten että niissä asuvien nuorten mukaan nuorten kaverisuhteisiin, päihteidenkäyttöön ja psyykkiseen oirehdintaan. Luvattomalle poissaololle altistavia tekijöitä ovat selvityksen mukaan sijoituksen vastustaminen (lapset ja vanhemmat), liian myöhään ja kiireellisesti tehty sijoitus sekä se, että lasta ei ole valmisteltu sijoitukseen. Luvaton poissa oleminen näyttäytyy monitahoisena ilmiönä, jonka käsittelyyn tai ehkäisyyn ei ole olemassa yhtä

oikeata mallia. Selvityksessä laitokset, haastatellut nuoret ja sosiaalityöntekijät peräsivät yksilöllisiä toimintamalleja sekä luvatta poistumisen ehkäisemiseksi että karkumatkalta palaavien nuorten kohtaamiseksi. Olennaista olisi kohdata paluutilanteessa karkumatkalta palannut mahdollisesti väsynyt, nälkäinen ja herkässä tilanteessa oleva nuori empaattisesti, asiallisesti ja tukea antaen. Karkumatkan yksityiskohtiin ja luvattoman poissaolon taustalla oleviin seikkoihin voi palata sen jälkeen, kun lapsi on levännyt ja rauhoittunut. Uupunut nuori ei ymmärrä eikä sisäistä yksiselitteisiä rangaistuksia.

Haastavaksi luvattomaan poissaoloon puuttumisen tekee sen, että ilmiö vaikuttaa selvityksen mukaan kaksijakoiselta. Toisaalta kyse on nuorten kaipuusta kavereiden luokse ja hetkelliseen vapauden tunteeseen. Toisaalta karkumatkinsa aikana nuorella on suurentunut riski kohdata tapahtumia, jotka saattavat vaarantaa hänen kasvuaan ja kehitystään. Selvityksen mukaan nuoret ovat luvattoman poissaolonsa aikana alttiina päihteiden käytölle, rikosten tekemiselle, väkivaltaiselle ja itsetuhoiselle käyttäytymiselle sekä seksuaaliselle hyväksikäytölle. Biehal ja Wade (2000) ovat viitanneet samaan kahtiajakoon erottamalla tutkimuksessaan kavereiden tai sukulaisten luokse karanneet nuoret ja nuoret, jotka ovat karanneet kadulle. Jälkimmäiset ovat suuremmassa riskissä joutua hyväksikäytetyiksi.

Ehdotamme valtakunnallisen luvattomaan poissa olemiseen puuttuvan toimintamallin luomista ja juurruttamista sijaishuoltoon. Malliin koottaisiin olemassa olevat hyvät käytännöt ja kehitettäisiin karkaamista ehkäiseviä yksilöllisiä ja yhteisöllisiä työmuotoja laitosten, perheiden ja sosiaalityöntekijöiden tueksi. Myös laitosten yhteistyötä luvatta poissa olevien nuorten asioissa tulisi kehittää. Huomioon tulisi nähdäksemme ottaa sijoitettujen nuorten kaverisuhteiden merkitys, luvattomalle poistumiselle altistavat riskitekijät (sijoitus myöhäisellä iällä, toistuvat sijoitukset, karkaaminen sijoituksen alussa ja kiireellisen sijoituksen jälkeen) sekä yksilölliset tekijät luvattomien poissaolojen taustalla. Työmuotojen kehittämisessä tulisi ottaa huomioon erityisesti seksuaaliterveyteen liittyvät erityiskysymykset, kuten nuorten seksuaalinen kaltoinkohtelu karkureissun aikana. Väestöliitto on selvittänyt lastensuojelulaitosten työntekijöiden seksuaalikasvatuksen tarvetta. Laitostyöntekijät kaipasivat tukea juuri seksuaaliterveyden erityiskysymysten puheeksi ottamiseen ja toimintamalleja esimerkiksi seksuaalisen hyväksikäyttötilanteen selvittämiseen. (Halonen, 2013.)

Erityistä huomiota tulisi kiinnittää yli 16-vuotiaana (kiireellisesti) sijoitettujen nuorten tilanteeseen. Heidän osuutensa sijoitetuista nuorista on kasvanut voimakkaasti, ja selvityksen perusteella he ovat myös karkaamiselle alttiita. Voidaan pohtia, tarvitsisivatko tämän ikäiset nuoret suoraan heille räätälöityä laitosasumista, jossa olisi otettu huomioon ikäkauden kehityspiirteet ja toiminta olisi suunniteltu sen mukaisesti. Nykyiset lastensuojelulaitokset vaikuttavat paikoitellen kyvyttömiltä vastaamaan myöhäisellä iällä sijoitettujen nuorten tarpeisiin esimerkiksi nuorten päihdeongelman osalta. Ikäryhmän kohdalla herää huoli myös siitä, miten nuoret tiedostavat oikeutensa ja sijoituksen tarkoituksen nopeasti muuttuvissa olosuhteissa. Profiloitumista kyseisen ikäryhmän erityistarpeisiin on ollut jonkin verran yksityisten lastensuojelulaitosten osalta havaittavissa.

Selvityksen perusteella vaikuttaa siltä, että iso osa luvattomista poissaoloista on nuoren tarvetta kuulua omaan sosiaaliseen verkostoonsa ja viettää aikaa sen kanssa. Sijaishuolto- paikoilla tulee olla jatkossa nykyistä enemmän keinoja ja rohkeutta ottaa nuoren läheis- ja kaverisuhteet osaksi nuoren sijaishuoltoprosessia siten, että kavereiden luokse karkaaminen vähentyisi. Tehtävä on haasteellinen, sillä usein sijoituksen yksi peruste on saada nuori irti haitallisesta kaveriporukasta. Sijoitusta tehtäessä tulisikin pohtia huolellisesti, onko nuoren edun mukaista sijoittaa hänet kauas kavereistaan. Myös nuoren mahdollisuus ylläpitää kaverisuhteita tulisi huomioida sijoitusvaiheessa.

Karkaamista ehkäisevän toimintamallin tulisi sisältää myös nuorille, lastensuojelulaitosten työntekijöille ja lastensuojelun sosiaalityöntekijöille suunnattuja keskustelu- ja tehtäväpohjia, joiden avulla riskiryhmässä olevien nuorten karkaamisalttiuteen voidaan puuttua. Mallissa tulisi luoda käytäntöjä kohdata karkumatkalta tullut nuori yksilöllisesti, empaattisesti ja jämäkästi siten, että nuoren ja laitoksen kohtaamisessa on sopivassa määrin huolenpitoa ja toisaalta nuoren turvallisuuden varmistamista.

Lähteet

- Asetus valtion koulukodeista. Henkilökunnan kelpoisuusvaatimukset. Luku 6, 21. § (29.1.1988/76).
- Aula, Maria Kaisa 2013. Valtion otettava vastuu lastensuojelun laadusta ja johtamisesta. Mediatiedote 10.1.2013. [Online.] URL://<http://www.lapsiasia.fi/nyt/tiedotteet/tiedote/-/view/1848055>, luettu 27.1.2013.
- Biehal, Nina & Wade, Jim 2000. Going Missing from Residential and Foster Care: Linking Biographies and Contexts. *British Journal of Social Work* 30, 211–225.
- Courtney, Mark & Skyles, Ada & Miranda, Gina & Zinn, Andrew & Howard, Eboni & Goerge, Robert 2005. Youth Who Run Away from Substitute Care. Chapin Hall Working Paper. Chicago.
- Fasulo, Samuel & Cross, Theodore & Mosley, Peggy & Leavey, Joseph 2002. Adolescent Runaway Behavior on Specialized Foster Care. *Children and Youth Services Review* 24 (8), 623–640.
- Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino 2012. Lastensuojelun sosiaalityö muutoksessa. Teoksessa Jahnukainen, Markku (toim.): Lasten erityishuolto ja opetus Suomessa. Tampere: Vastapaino, 153–179.
- Halonen, Miila 2013. Väestöliiton asiantuntijalääkärin suullinen tiedonanto 18.2.2013.
- Hiitola, Johanna 2009. Erilaisin eväin huostassapidon jälkeen. Selvitys Tampereella, Hämeenlinnassa, Porissa ja Tampereen seutukunnassa vuonna 2007 lakkautetuista huostassapidoista. *Avauksia* 15/2009. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.
- Isoniemi Sami, 2012. *Poliisin antama virka-apu lastensuojeluviranomaisille*. Julkisoikeuden pro gradu tutkielma. Vaasan yliopisto, filosofinen tiedekunta.
- Jahnukainen, Markku (2004) Koulukodissa ja koulukodin jälkeen. Vuosina 1996 ja 2000 valtion koulukodeista kotiutettujen nuorten koulukotikokemukset ja jälkiseuranta vuoteen 2002. Aiheita 29. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Katajisto Tuomo, 2012. Poliisin ja sosiaalipäivystyksen yhteistyö poliisin näkökulmasta. Luento valtakunnallisilla sosiaalipäivystyspäivillä 20.04.2012 Vaasassa.
- Katoamisilmoitus, poliisi. <http://www.poliisi.fi/poliisi/home.nsf/pages/D2D39571868613C8C2256B9E-003F5183?opendocument> Haettu 18.2.2013.
- Kekoni, Taru & Kitinoja, Manu & Pösö, Tarja 2008. Erityinen huolenpito koulukodeissa. Stakesin raportteja 36/2008. Helsinki.
- Kestilä, Laura & Väisänen, Antti & Paananen, Reija & Heino Tarja 2012. Kodin ulkopuolelle sijoitetut nuorina aikuisina. Rekisteripohjainen seurantatutkimus Suomessa vuonna 1987 syntyneistä. *Yhteiskuntapolitiikka* 77, 599–620.

- Laakso, Riitta 2009. Arjen rutiinit ja haasteet – etnografia lastenkotityöstä. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Sosiaalityön tutkimuksen laitos. [Online.] URL://<http://uta17-kk.lib.helsinki.fi/bitstream/handle/10024/66529/978-951-44-7808-6.pdf?sequence=1>, luettu 20.2.2013.
- Laakso, Riitta 2012. Lastensuojelun laitostyön arki ja ammatillisuus. Teoksessa Jahnukainen, Markku (toim.): Lasten erityishuolto ja opetus Suomessa. Tampere: Vastapaino, 127–151.
- Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 8.4.1983/361. www.finlex.fi. Haettu 3.3.2013.
- Laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 2005. www.finlex.fi. Haettu 16.2.2013.
- Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta 1999. www.finlex.fi Haettu 16.2.2013.
- Laki Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen alaisista lastensuojeluyksiköistä. www.finlex.fi Haettu 16.2.2013.
- Lapsen Maailma 10/2012. Omille teille. Suuri Hatka-reportaasi. Sivut 28–35. Teksti Palokari, Sirpa. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto.
- Lastensuojelu 2011. Tilastoraportti 26/2012. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.
- Lastensuojelulaki 2007/417. www.finlex.fi Haettu 20.2.2013.
- Lastensuojelun tuloksellisuustarkastuskertomus. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 6/2012. Helsinki.
- Lastensuojelun ympärivuorokautinen hoito ja kasvatus. Valtakunnallinen valvontaohjelma 2012–2014. Helsinki: Valvira. Verkkojulkaisu. [Online.] URL://http://www.valvira.fi/files/tiedostot/s/i/Sijaishuollon_valvontaohjelma.pdf, luettu 20.1.2013.
- Malloch, Margaret & Burgess, Cheryl 2011. Responding to Young Runaways: Problems of Risk and Responsibility. Youth Justice 11: 61.
- Pekkarinen, Elina 2011. Lastensuojelun tieto ja tutkimus – Asiantuntijoiden näkökulma. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Verkkojulkaisu 51, 2011. [Online.] URL://<http://www.nuorisotutkimusseura.fi/julkaisuja/lastensuojeluntieto.pdf>, luettu 27.1.2013.
- Poliisin virka-apu lastensuojelulain nojalla sijoitettujen lasten tavoittamiseksi 2020/2012/312.
- Pösö, tarja 2004. Vakavat silmät ja muita kokemuksia koulukodista. Tutkimuksia 133. Helsinki: Stakes.
- Ravi, Hanna-Maarit 2006. Hatkaan! Etnografinen tapaustutkimus huostaan otettujen nuorten karkailusta lastensuojelun sijaishuoltopaikoistaan. Pro gradu -tutkielma. Kuopion yliopisto. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta.
- Räty Tapio 2007. Uusi lastensuojelulaki. Helsinki: Edita.
- Räty Tapio 2010. Lastensuojelulaki: käytäntö ja soveltaminen. Helsinki: Edita.

Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Sosiaalihuollon asiakkaan asema ja oikeudet. Oppaita 2001/11.

Sunseri, Paul 2003. Predicting Treatment Termination Due to Running Away Among Adolescents in Residential Care. *Residential Treatment for Children & Youth* 21 (2), 43–59.

Törrönen, Maritta & Vauhkonen, Teemu 2012. Itsenäistyminen elämänvaiheena. Osallistava vertaistutkimus sijaishuollosta itsenäistyvien nuorten hyvinvoinnista. SOS-Lapsikylä ry.

Vario, Pipsa & Barkman, Johanna & Kiili, Johanna & Nikkanen, Marko & Oranen, Mikko & Tervo, Jaana 2012. "Suojele unelmia, vaali toivoa." Nuorten suositukset lastensuojelun ja sijaishuollon laadun kehittämiseksi. Lapsiasiavaltuutetun toimiston julkaisuja 2012:6.
www.intermin.fi/lh/etela/bulletin.nsf/files/8B7147382EB8058AC225727300437288/%24file/Salin_Pol-VirkaApu_2000.pdf Haettu 20.1.2013.

Yksityiset sosiaalipalvelut 2010. Tilastoraportti 25/2011. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.

Liite 1. Virka-apupyynnön ohjeistus

Virka-apupyynnössä tulee ilmetä virka-apupyynnön kohteena olevan henkilön tunnistetiedot; etu- ja sukunimi, henkilötunnus, osoite ja olin- tai sijoituspaikka sekä mahdolliset yhteystiedot puhelinnumeroineen.

On ilmoitettava myös virka-apupyynnön laatijaa koskevat yhteystiedot, kuten etu- ja sukunimi, yhteystiedot, virkanimike, organisaation nimi, yhteystiedot; osoite ja puhelinnumero.

Virka-apupyynnössä on oltava virka-apupyynnön vastaanottajan tiedot kuten poliisipiirin tai poliisiaseman tiedot yhteystietoineen.

Ilmoituksessa tulee ilmetä myös virka-apupyynnön laatimisaika päivämäärineen.

Virka-avun pyytäjän on ilmoitettava virka-avun antajalle tarkka kuvaus siitä, minkälaisesta virka-avusta on kysymys ja minkälaista virka-apua odotetaan saatavan sekä milloin. Lisäksi on annettava virka-avun antajalle kaikki tarvittavat tiedot, jotka ovat virka-apupyynnön perusteena, mahdollinen kadonneen alaikäisen lapsen olinpaikka.

Virka-apupyynnön yksilöinnissä on ilmentävä peruste, jonka vuoksi virka-apua pyydetään. Virka-apupyynnössä tulee näkyä laki ja lain pykälät, joihin virka-apupyynnön perustuu. Virka-apupyynnössä tulee selvästi ilmoittaa myös se, onko lapsi kiireellisesti sijoitettu tai huostaan otettu. Avohuollon tukitoimenpiteenä sijoitetusta lapsesta sosiaalityöntekijällä ei ole oikeutta tehdä virka-apupyynnön, eikä avohuollon tukitoimenpiteenä sijoitettua lasta voida vastentahtoisesti palauttaa sijoituspaikkaansa.

Virka-avun antamisesta päättää poliisin päällystöön kuuluva viranomaisena. Päällystöön kuuluva poliisiviranomaisena päättää myös siitä, miten ja minkälaista virka-apua annetaan. Virka-avun pyytjä on vastuussa virka-apupyynnön oikeellisuudesta.

Lisäksi virka-apupyynnön pyytäjän on allekirjoitettava virka-apupyynnön ja siinä tulee olla virka-avunpyytäjän yhteystiedot, mahdollisten lisätietojen varalta.

Virka-apupyynnön tulee olla laadittu asianmukaisesti. Esimerkiksi poliisia ei voi pyytää kuljettamaan lasta sijoituspaikkaan. Lapsen löydyttyä otetaan virka-avun pyytäjään tai virka-apupyynnössä mainittuun tahoon yhteyttä.

Lapsen löydyttyä on virka-apupyynnön peruttava sille poliisiasemalle, johon virka-apupyynnön on aikanaan toimitettu.

Liite 2. Katoamisilmoituksen laatiminen

Ennen kuin teet katoamisilmoituksen, varmista, ettei kadonnut henkilö ole mennyt sukulaisten tai ystävien luo, kesämökille tai muuhun vastaavaan paikkaan. Jos henkilö on kadonnut aiemminkin, tarkista paikka, josta hän aiemmin löytyi. Tarkista myös asuinympäristö ja soita lähialueen sairaaloihin ja terveyskeskuksiin. Ne saattavat kuitenkin vaitiolovelvollisuuteensa vedoten kieltäytyä antamasta minkäänlaisia tietoja.

- Tee katoamisilmoitus henkilökohtaisesti poliisiasemalla. Ota mukaan tuore valokuva kadonneesta. Poliisi haluaa tietää kadonneen henkilötiedot, hänen tuntomerkkinsä ja mahdollisen kulkuvälineensä. Etsintä helpottuu, jos poliisi saa tietoa myös kadonneen taustasta, mielentilasta, suunnitelmista, rahavaroista ja muista varusteista.
- Poliisille on selvitettävä, millaisella alueella ja kuinka laajalti etsintöjä on jo tehty. Vältä jälkien sotkemista sillä alueella, jolla kadonnut viimeksi nähtiin.
- Jos kadonnut löytyy tai tulee itse kotiin, on poliisille ilmoitettava siitä heti.

Tunnistamista helpottavat tuntomerkit:

- Henkilötiedot: nimi, henkilötunnus, osoite ja puhelinnumero.
- Tuntomerkit: ikä, pituus, paino, ruumiinrakenne, hiusten väri, pituus, muoto ja mahdollinen kaljuuntuminen, silmien väri, silmälasit, sekä erityistuntomerkit (proteesit, kuulolaitteet, raajan puuttuminen tai muu invaliditeetti, tatuoinnit, ontuminen tai muu liikkumisen erityispiirre).
- Vaatetus: vaatteiden malli, merkki, väri, repeytymät, paikkaukset, jalkineet sekä mahdolliset reput, kassit tai salkut.
- Mahdollinen kulkuväline: polkupyörän merkki, väri ja malli; mopon tai moottoripyörän merkki, väri, malli ja rekisteritunnus; auton merkki, väri, malli, rekisteritunnus sekä vuosimalli, tyyppi ja erityistuntomerkit; veneen malli, rekisteritunnus ja mahdolliset erityistuntomerkit.

Lähde: Katoamisilmoitus, poliisi.fi.

